Ŭghur maqal vă tămsilliri

УЙҒУР

МАҚАЛ
вә
ТӘМСИЛЛИРИ

ҚАЗАҚСТАН
ДӘЛӘТ ГӨЗӘЛ ӘДӘБИЯТ НӘШРИЯТИ
Алмута — 1960

PN6519
.U5U5
Orien
Uigur

Жиғип кураштурғучилар:
Ғ. Сәдвақасов, Ш. Кибиров, Һ. Ваһидов.

3- MAY 29
Copy 1962

ПБ 6-10-76

УЙҒУР ХӘЛИҚ МАҚАЛЛИРИ БИЛӘН ТӘМСИЛЛИРИ ҺӘҚҚИДӘ

Уйғур еғиз әдәбиятиниң һәрхил түр вә шәкилләргә наһайити бай болудиғанлиғи мәлум. Лекин шуларниң ичидин болупму мақал һәм тәмсил жанрлири кишиниң диққитини өзигә алаһидә җәлип қилиду. Мақал вә тәмсилләрниң әдәби тилимизда болсун, җанлиқ тилимизда болсун, наһайити көп қоллинидиғанлиғи, уларниң гәптә алаһидә бир чирайлиқ рәң, өткүр мәна һасил қилидиғанлиғи ениқ. Буни әң алди билән хәлиқниң өзи байқап. *Әр көрки — сақал, сөз көрки — мақал* дәп баһалиған. Лекин әвладтин әвладқа мирас болуп келиватқан бу байлиғимизни еһтиятлиқ билән жиғип, илми йосунда угүнүш, тәртипкә селиш, илми изаһәтләр берип, көпчиликниң пайдилинишиға тәғдим қилиш ишлири техи биздә яхши қолға елинмай келиватиду. Раст, кейинки жилларда мәктәп оқуғучилириға беғишланған әдәбият хрестоматиялиридә азду-көпту уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллириниң тизими берилип жүриду. Амма у хил ишлар омуми көпчиликниң тәливини қанаәтләндүрәлмәйду. Бу җәһәттин Шинжаңлиқ йолдашлар кейинки жилларда яхши тәшәббуслар қилип кәлмәктә: Бежиндики милләтләр Нәшрияти уйғур хәлиқ мақаллири билән тәмсиллириниң бир топлимини көпчиликкә тәғдим қилип үлгәрди. Бу

1 2510

топламниң тегишлик тәртипкә селинип, ишләнмигәнлигини һесапқа алмиғанда, униң нәшир қилинишиниң өзи хәлиқ иҗадийитини жиғип топлаштики чоң бир қәдәм болуп һесаплиниду.

Уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллириниң Шинҗаң Хәлик-Нәшрияти бесип чиқарған иккинчи топлимини[1] алаһидә тәкитләп өтүш лазим. Түзгүчиләр Зунун Қадири билән Мәмәт Рәһими бу топламда қисқичә муқәддимә берип, мақал, тәмсилләрдә хәлиқниң қимматлик тәжрибилири, данишмән вә өткүр мулаһизилири изһар қилинидиғанлиғи, уларниң ибрәтлик савақлар, һекмәтлик мәслиһәтләр беридиғанлиғи, кишиләрниң турмушқа вә иҗтимаи мунасивәтләргә болған көзқарашлирини ипадиләйдиғанлиғи, кишиләрни әмгәккә, яхши әхлаққа дәвәт қилидиғанлиғи тоғрисида тохтилип өтүду. Шуниң билән биллә, мәзкур топлам уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллириниң мәнасиға һәм ишлитилиш орниға қарап, тегишлик мавзуларға аҗритилғанлиғи биләнму баһалиқтур.

* *
*

Мақал вә тәмсил бирнәччә кишиләр тәрипидинла иҗат қилинған әмәс, бәлки улар пүтүнләй бир хәлиқ тәпәккүриниң мәхсулатидур. Униңда шу хәлиқниң әзәлдин келиватқан арзу-армини, тиләк-хаһиши, урпи-адити, дунияға көзқариши экс етилиду. Көпчилик хәлиқниң дитиға, идеалиға тоғра кәлмәйдиған мақал вә тәмсилләр рәсмилиниш җәриянида аста-аста қоллиништин чиқип қалиду. Шуниң үчүн eғиз әдәбият байлиғидики мақал, тәмсилләр турмушта пухта тәкшүрәлгәнлиги билән, өзи

---

[1] Уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллири. Топлап түзгүчиләр: Зунун Қадири, М. Рәһими. Шинҗаң Хәлиқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1957.

ипадиләп турған мәна вә пикирниң муқаррәрлигигә һәммини икрар қилдуридиғанлиғи билән һекмәтликтур.

Шуниму ейтиш керәкки, адәм мәнпийитини көзләп, инсанпәрвәрлик роһида иҗат қилинған көпчилик мақал вә тәмсилләр билән биллә, бивасидә синип мәпкүрисини ипадә қилидиған мақал, тәмсилләрму аз әмәс. Мундақ мақал, тәмсилләрни бир-биригә зит көзқараштики синиплар вужутқа кәлтүргән.

Мақал билән тәмсил бәзидә болупму шәкил җәһитидин айрим охшашлиқларға егә болған тәғдирдиму, уларниң аңлитидиған мәнаси бир-биридин пәриқ қилиниду. Мақал хәлиқ арисиға наһайити кәң түрдә таралған һәм у әсирләр давамида яшайду, чүнки мақал ипадиләп турған пикир, мулаһизә,— адәттә, турмушта көрүлгән нурғун тәҗрибиләрниң қисқичә вә eниқ хуласиси. Бу хуласиниң һәқиқилигигә талай әвладлар тәрипидин тәкшүрүлүп синалғанлиғиға һәрким қайил. Демәк, мақалда ейтилған пикирни инкар қилиш миңлиған кишиләрниң пикрини инкар қилиш дегәнликтур. Шуңлашқа кишиләр мақални турмуш савиғи сүпитидә қәдирләп, өзлириниң күндиликтики иши үчүн пайдилиниду вә униңға ишәшлик әмәл қилиду.

Мақал шәкил вә мәзмун җәһәттинму өзигә хас алаһидиликләргә егә; у, адәттә, мәлум ритм, аһәң вә синтаксислиқ түзүлүшкә қурулған болуду. Мақал наһайити қисқа, униңда артуқ сөз йоқ, һәрбир сөз салмақлиқ, мәналиқ вә eниқ болуп келиду. *Һәрикәттә берикәт; һәқ егиләр, сунмас; ялғуз атниң чеңи чиқмас, чеңи чиқса, деңи чиқмас; су кетиду, таш қалиду, һосма кетиду, қаш қалиду; алмақниң бәрмиги бар, чиқмақниң — чүшмиги в. б.* Мана бу мақалларда жукрида ейтилған бәлгү-хусусийәтләрниң мәвжутлиғини байқаш тәс әмәс.

Йәкүнләп ейтқанда, мақал дегинимиз өзидә хәлиқниң иҗтимаий-тарихи тәҗрибисини экс әттүргән, кишигә үлгә-ибрәт болалайдиған, мәлум ритм вә аһәңдашлиқ

1*

асасида қурулған қиска һәм һекмәтлик сөздур. Тәмсил — һаяттики бирәр һадисини eниқ вә орунлуқ гәвдиләндүрүп беридиған кияпи ибарә. Тәмсилдә мақалларға охшаш савақ, үлгә-ибрәт мәнаси йоқ. У бирәр һадисини тәсвири рәвиштә ипадиләп, көпирәги көчмә мәнасида қоллинилиду. Мәсилән, һаятта учрайдиған қандә-қелипсиз, маслашмиған бәзибир нәрсиләр, көрүнүш, пәдәз вә башқа һадисиләр тоғрулуқ: *калига тоқум тоқуғандәк* яки *кигиз пайпаққа наһал қаққандәк* дәп ейтишимиз мүмкин. Мана булар һәқиқи тәмсиллардур. Уларда аяқлашкан һәм кишиләргә савақ болғидәк пикир йоқ, амма кишиниң шәхси бешиға, әмәлигә тоғра кәлмәйдиған, ярашмайдиған ишни охшитиш арқилиқ, кияпи сөзләр билән тәсвирләп бериватиду.

Җанлиқ тилда мақални тәмсил орнида яки буниң әксичә, тәмсилни мақал орнида ишлитишкиму болидиғанлиғи байқилиду. Мәсилән, *аттин чүшүп, үзәңгидин чүшмигән (яки чүшмәпту)* дегән тәмсил өзини тәкәббур тутидиған, бурунки мәнсивидин, мәртивисидин айрилип қалған болсиму, мән-мәнлигини коймиған, һалиға бақмай, башқиларни өзидин төвән санайдиған адәмниң кияпи тәсвири. Лекин мошу тәмсилни *аттин чүшсәң, үзәңгидинму чүшүсән,* дәп қоллинидиған болсақ, у *мақалға* айлинип кетиду, чүнки униңда башқиларға ибрәт, савақ болсун үчүн ейтилған, аяқлашкан пикир бар.

Мақал вә тәмсилләр уйғур хәлқиниң тарихини, қандақ иҗтимаи шараитлардин өткәнлигини, униң әшу иҗтимаи шараитләргә биваситә мәнсуп болған аң-сезиминиң дәриҗисини көздин кәчүрүп чиқишқа ярдәм бериду. Шуңлашқа егиз әдәбиятимизда хәлиқниң даналиғини көрситидиған һәм кейинки әвлатлар үчүнму әҗайип чоң әһмийити бар мақал, тәмсилләр билән биллә бурункисиға нисбәтән юксәк һәм йеңи шәрт-шараитларға җавап берәлмәйдиған мақал-тәмсилләрму учрайду. Бирнәччә мисал кәлтүрәйли. Әмгәкчи хәлиқ аялларниң җә-

мийэт һаятидики ролини, болупму өй тирикчилигидики, бала тэрбийилэштики эмгигини жукри баһалиған. *Аниниң балисини баққичэ, ишини қил; оғақ тутуп атаң қалғичэ, оймақ тутуп, анаң қалсун; атида қалған қул житим, анида қалған гүл житим дэп,* бала тэрбийилэштэ аниниң орнини һечким басалмайдиғанлиғи ейтилса, ажиз киши — өйниң берикити; Эрни эр қилидиғанму хотун, йэр қилидиғанму хотун дегэн мақаллар аялниң аилидики чоң ролини тэкитлэйду. Амма аялларниң жэмийэт һаятида чоң бир күч екэнлигини иқрар қилиш бир чэттэ турсун, бэлки уларни нэсил калдурушниң һэм эрлирини күтүшниң курбини дэп, кул орнида пайдиланған жукарки катлам вэкиллири пүтүнлэй аяллар эһлини ақарэтлэйдиған мақалларниму ижат эткэн еди. Ундак сэлби мэналик мақалилэр бу топламға киргүзүлмиди.

Йэнэ бир мисал. Уйғур хэлик мақаллирида кери момайлар, асасэн, сэлби образларниң бири сүпитидэ гэвдилиниду. Мэсилэн, *кэмпир бар өйдэ капир бар дегэндэк.*

Бу һэктэ шу нэрсини тэкитлэп өтүш керэкки, еғиз эдэбиятида алди хэликниң момайларни асасэн сэлби образ сүпитидэ гэвдилэндүргэнлигигэ карап, момайлар эслидэ пэкэт көпчиликниң дитиға сиғмайдиған ишлар билэнла шуғулланған, уларниң тэбиити шуниңға майил дэп хуласэ чиқириш һэм бу эһвал совет дэвридэ мэйданға кэлгэн еғиз эдэбиятиғиму хас дэп ойлаш тамамэн хата болған болар еди. Өткэн бир чағлар мундак эхлаксизликлар һэқикэт юз бэргэн. Амма униңға момайлар эмэс, бэлки эң алди билэн эшу эхлаксизликка йол койған, шуниңға һэтта шэрт-шараит туғдуруп бэргэн кона жэмийэтниң өзи эйиплик.

Мэзкур мисаллардин көрүнүп турғинидэк, жэмийэт тарихиниң бир дэвридэ шу дэвридики иҗтимаи шараитка яриша, кэң түрдэ коллинилған мақал вэ тэмсиллэр кейинки дэвирниң тэлэплирини канаэтлэндүрэлмэй, коллиништин чикип келиши мүмкин.

Уйғур мақал вә тәмсиллириниң мәлум қисми (чөчәк, қошақ, бейитлардин вә ревайәт), айрим авторларниң һекмәтлик сөзлиридин келип чиққан. Әлвәттә, мундақ һекмәтлик сөзләр мақал яки тәмсилгә айлинар чағда қисқириш, ихчамлиниш һәм силиғлиниш жәриянлиридин өтүду. Шуниң билән биллә, уларниң дәсләпки мәналири бара-бара унтулуп, йеңи һәм көчмә мәналарда ишлитилишиму мүмкин.

Хәлиқ мақал вә тәмсиллиридә улардики пикирниң ипадә қилиниш усуллири бирдәк әмәс. Бәзибир мақаллар пәқәт өз мәнасидила қолланса, бәзибирлири һәм өз мәнасида, һәм көчмә мәналарда яки пәқәт көчмә мәналардила ишлитилиду. Булардин ташқири айрим мақаллар өзи ипадиләп турған пикирни тәдди қилип, зәрдә билән ейтиш арқилиқ әмәлгә ашуруду. Мисалларға муражиәт қилайли.

Тәнниң тазиғи—падишалиқ; қулдәк ишләп, бәгдәк йә; билимсизгә иш йоқ, ишсизға — аш; ойнап сөзлисәңму, ойлап сөзлә; алдиң — путтуң, саттиң — жуттуң, дегән мақаллар пәқәт өз мәнасидила қоллинилиду вә уларни һаяттики башқиму һадисиләргә нисбәтән көчмә мәнада қоллиниш мүмкин әмәс. Демәк, уларниң әмәлиятта ишлитилиш даириси чәкләнгән. Буниң әксичә, *иштниң бешини тәхсигә алса, тохтимапту; шанияз овға чиқса, кәйнидин ғоға чиқар; тоңғуз тоқмақ билән сәмирәр* — охшаш мақал, тәмсилләр әң авал ениқ бирла вәқиә яки һадисигә асасланған һалда пәйда болған болуши мүмкин, амма улар һазир пәқәт көчмә мәнасидила ишлитилиду, шуниң билән биллә һаяттики бир-биригә йеқин, охшаш болуп кәлгән бирқанчә һадисиләргә қаритилип, кәң даиридә қоллиниливеридү.

Әнди *алтунниң қәдрини зәргәр биләр,* дегән мақални алидиған болсақ, у, биринчидин, өзиниң удул мәнасида ишлитилиду, йәни бу мақал «алтундин һәрхил қиммәт баһа, чирайлиқ нәрсиләрни пәқәт зәргәрла ясалайду, шуң-

лашқа у башқиларға қариғанда алтунниң кәдрини яхши билиду» дегән мәна аңлитиду. Мошу мақални өзиниң бу удул мәнасидин башқа көчмә мәналардиму ишлитиш мүмкин. Мәсилән, йеза муәллими шәһәргә келип, әң алди билән магазинлардин өзигә керәклик китапларни издәйду, лекин китап билән анчила мәшғул болмайдиған киши униңға: «Бу китапларниң кериги немә?» дегән чағда, муәллим: *«алтунниң қәдрини зәргар биләр»* дәп қисқичила жавап бериши мүмкин, йәни бу мақалдин муәллимниң китапқа тәшналиғи, шу китапларниң қәдрини билидиғанлиғи очуқ көрүниду. *Сән теч, хошнаң теч; содасақал сийпигичә; синалған аччиқ қетиқ, синалмиған қаймақтин яхши; дутарчи дутарчини көрсә, қоли титирәйду; қарғуға күнму охшаш, түнму охшаш; пишқан қоғун сапиғида турмайду,* дегәнгә охшаш мақалларму әнә шундақ хусусийәткә егидур.

Анийни урмиса, угали бар; етиң һарса, дөңгә чап; уссисаң, талқан қап әт; алсам, бәрмисәм; қериндаштин қарним яхши; атиғиң чиқмиса, дәң өртә; яз болса, қиш болмиса, аш болса, иш болмиса охшаш мақал, тәмсилләр өз алдиға алаһидә бир группини тәшкил қилиду. Буларда ипадиләнгән мәна шу мақал яки тәмсил қаритилған кишигә тамамән әксичә, тәдди қилиш, зәрдә сейиш йоли билән йәткүзилиду.

Бизниң жанлиқ тилимизда һәммигә мәлум шундақ бир хусусийәт барки, әгәр бири көңүлгә тоғра кәлмәйдиған, келишмигән бирәр иш қилип қойса, униңға тәдди қилип, мәлум аһәң билән *«хойму иш қипсән, жаһан иш бопту»* дейиш мүмкин. Һәтта мошу йол билән пат-патла «яхши» дегән сөзни «яман» мәнасида яки «яман» дегән сөзни «яхши» мәнасида ишлитимиз. Бу — тилшунаслиқта мәна һасил қилишниң асаси бир усулидур. Мәзкүр мақал, тәмсилләрниң ипадиләп турған мәнасини жанлиқ тилимиздики худди мошу бир хусусийәт билән селиштуруп көрүш орунлуқ. Мәсилән, *атиғиң чиқмиса, дәң өртә,* дегән

мақалдиму жуқарқидәк зәрдә сейиш арқилиқ, атақ чиқиримән дәп, дәң өртәш керәк әмәслиги, атақ чиқириш мәхсити билән жиһайи ишқа урунуш керәк әмәслиги нәсиһәт қилиниду.

Мақал вә тәмсилләр шәкил вә мәзмун җәһәттин таштәк қетип қалған, һеч өзгәрмәйдиған жанр әмәс. Улар вақит өткәнсири һәрхил сәвәпләргә бағлиқ өзгиришләргә учрап, түрлинип бариду; йәни айрим мақал тәмсилләр йеңидин пәйда болуп, қатарға қошулуп турса, айримлири, әксичә, қоллинииштин чиқип қалиду яки уларниң бәзибирлири өзлириниң дәсләпки мәналиридин айрилип, йеңи мәна вә йеңи мәзмунға егә болған һалда қоллинилиду.

Уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллиридә шәкил җәһәттин болуп турудиған түрлиниш, өзгүрүш җәриянлири асасән төвәндикичә әмәлгә ашиду. Биз жуқурида ейтип өткәндәк, мақал вә тәмсилләрниң иҗатчиси хәлиқ көпчилиги болғанлиқтин, уларни һәрким өз етидин ейтип, сөзигә техиму җипсилаштурған, маслаштурған һалда қоллиналайду вә керәк болса, автор (сөзлигүчи яки язғучи) өз сөзиниң тәсирлик, образлиқ болуп чиқиши үчүн мақал, тәмсилләрниң әсли шәклини қисмән өзгәртипму ишлитиши мүмкин, мәсилән, нутуқ сөзләватқан киши *өзини чағлимай шилдиң етипту, палазға оринип үч күн йетипту* дегән тәмсилниң өзини сөзигә улаштуруп, «биздә, өзини чағлимай шилдиң етидиған, палазға оринип үч күн ятидиған кишиләр йоқ» дәп өзгәртип ейтиши мүмкин.

Мақал вә тәмсилләрниң мундақ шәкли җәһәтидин өзгириш дәриҗиси бирдәк әмәс. Җүмлә ичидә кәлгән мақал яки тәмсилниң ахиридики сөз (болупму у сөзниң грамматикилиқ формантлири) көп вақитта шу мақал яки тәмсилниң әсли нусхисиға нисбәтән башқа шәкилдә келиши мүмкин.

Мәрт сөзидин, йолвас изидин қайтмиған әсла (М. З.)[1]

---

[1] М. Зулпиқаров. Коммунар.

(Бу мақалниң әсли: Мәрт сөзидин, йолвас изидин қайтмас).

Бәзидә мақал вә тәмсилләрдики сөзләрниң орун тәртиви өзгириду яки уларға айрим артуқ сөзләр қошулуду; мәсилән: *Гәп юздә, усул түздә болғини яхши.*

Сизни яман болсун дегән йоққу һеч киши (М. З.) (Әсли: гәп юздә яхши, уссул — түздә).

Җүмлидә хәлиқ арисиға кәң таралған айрим мақал вә тәмсилләрниң шәкли әсли нусхисиға нисбәтән шунчилик дәриҗидә өзгириши мүмкинки, һәтта уларниң пәқәт бир бөлиги яки бир парчисила қоллинилиду; мәсилән:

Қолум қамча, путум атти, ука, бир чағлар,
Маңалмаймән һазир, қени ишәнгән тағлар?! (М. З.)

Бу шеирда кәлтүрүлгән *ишәнгән тағлар* дегән ибарә *ишәнгән тағда кейик ятмапту,* дегән мақалниң бир парчисидур.

Жуқуридики мисаллардин көрүшкә болудики, мақал вә тәмсилләрни шәкил җәһәттин аңлиқ рәвиштә мундақ өзгәртип пайдилиниш авторниң өз пикирини мүмкин қәдәр толуқ, чирайлиқ изһар қилиш мәхситигә бекиндурулған услубиға бағлиқ.

Нетиҗидә омумән мақал, тәмсилләрниң шәклини қисмән өзгәртип пайдинилишқа болидиғанлиғи бир мақал яки тәмсилниң бирнәччә вариантлириниң барлиққа келишигә, уларниң тәркивидики конириған сөзләрниң хәлиқ көпчилигигә чүшинишлик сөзләр билән алмаштурулуп, бара-бара силиқдишип, мукәммәллишип беришиға сәвәп болуду. Әстә болуш керәкки, мақал вә тәмсилләрниң шәкли контекстта қисмән өзгәргән билән көпчилик вақитта уларниң асаси мәнаси өз петичә сақлинип қалиду. Демәк, өзгүрүш, түрлиниш нетиҗисидә барлиққа кәлгән бир мақал яки тәмсилниң бирнәччә варианти пәқәт бирла нәрсә вә һадисигә қаритилған болуду. Буни төвәндики мисаллардин көрүш мүмкин:

1. а) Әқил болмиса, көз — там төшүги;
   б) көңүл билән қаримиса, көз — там төшүги;
2. а) Немә терисәң, шуни аларсән;
   б) терисәң, оруйсән;
3. а) Бәгдәк йә, қулдәк ишлә;
   б) тойғичә йә, тәрлигичә ишлә;
4. а) Сән сала, мән сала,
   атқа чөпни ким сала.
   б) Сән сала, мән сала, ашқа почақни ким сала.

Уйғур хәлиқ мақаллириниң мәлум қисми икки компоненттин ибарәт болуп, һәрбир компоненти бир-биригә бәзи хусусийәтлири бойичә йеқин турған нәрсә яки һадисиләргә қаритилған болуду. Амма автор өз сөзидә мундақ мақалларниң һәр икки компонентини бирдәкла қолланмастин, бәлки униң асаси мәна аңлитидиған бир компонентини қоллиниш биләнла өз пикрини толуқ изһар қилалиши мүмкин. Мошуниңға бағлиқ мақалларниң ярдәмчи мәна беридиған иккинчи бир компоненти әмәлиятта кам ишлитилиду; мәсилән:

Яманға яғ ярашмапту, өшкигә — юмғасут;
Яманниң яхшиси болғичә, яхшиниң ямини бол;
Қармуқниң дени болғичә, буғдайниң самини бол;
Қорққанға қош көрүнәр, көләнгүчи бәш көрүнәр;
Алмақниң бәрмиги бар, чиқмақниң — чүшмиги;
Өзәмниң дәрмән, жүгрүп қопуп йәрмән;
Кишиниң дәрмән, ғәм йәрмән;
— Тазниң немиси бар? — Төмүр тағиғи;
— Гадайниң немиси бар? — Ғужун яғиғи в. б.

Мәнаси бир-биригә йеқин икки компоненттин ибарәт мақалларға хас йәнә бир хусусийәт шунииндин ибарәтки, уларда компонентларниң орун тәртиви һәммә чағда турақлиқ боливәрмәй, бәлки пат-патла орун алмаштуруп келиши мүмкин; мәсилән: *Әр түгәп, Ғожимаш қалди, чөп түгәп — йөгимәш* яки *чөп түгәп йөгимәш қал-*

ди, әр түгәп — ғожимәш; тола сөзниң мәзиси йоқ, кәнжә кәвәзниң — ғозиси; яки кәнжә кевәзниң ғозиси йоқ, тола сөзниң — мәзиси; кәң кийим керилип житилар, тар кийим — тартишип яки тар кийим тартишип житилар, кәң кийим — керилип; кәрийә төр талишар, асқақ қой өр талишар яки асқақ қой өр талишар, кәрийә төр талишар; кийимиңни йеңидин сақла, аброюңни — яшлиқтин яки аброюңни яшлиқтин сақла, кийимиңни — йеңидин в. б.

Мақал вә тәмсилләрниң мәзмун жәһәттин өзгүрүп туридиғанлиғиға бир мисал кәлтүрәйли.

Ямғур билән йәр көкүрәр, дуга билән әр көкүрәр, дегән мақал чоқум дин вәкиллири тәрипидин ижат қилинип, әмгәкчи аммисиниң қараңғучилиқта һаят кәчүргән дәвридә омуми юзлүк қоллинилған (хурапи аң-сезимдин кутулалмай келиватқан кери кишиләр бу мақални һазирму мошу шәкил вә мәзмунда ишлитиши мүмкин). Амма турмуш адәм балисиниң дуга билән көкәрмәйдиғанлиғини, демәк бу мақал ипадиләп турған мәзмунниң хурапи екәнлигини очуқ көрсәтти. Шуңлашқа иккинчи компонентта қоллинилған *«дуга»* дегән сөзни хәлиқ өз тәжрибисигә асаслинип, *«әмгәк»* сөзи билән алмаштуруп, у мақалға һечбир инкар қилиш мүмкин болмиған йеңи мәзмун бәрди. Мәзкүр мақал һазир:

Ямғур билән йәр көкүрәр, әмгәк билән әр көкирәр, болуп қоллинилмақта.

* * *

Биз бу муқәддимимиздә уйғур хәлиқ мақал вә тәмсиллириниң бирдинла көзгә чүшидиған чоң-чоң алаһидиликлири үстидә қисқичә тохтилип өттуқ. Ваһаләнки, мақал, тәмсилләрни тилшунаслиқ һәм әдәбиятшунаслиқ мәхсәтлири үчүн чоңқур рәвиштә этираплиқ үгүниш — чоң илми вә әмәли әһмийәткә егә. Мақал вә тәмсилләр хәлиқниң өтмүштики ижтимаий әһвалини, дунияға көз-

қаришини, урпи-адитини вә мижәз-хулқини экс эттүргәнликтин, шу хәлиқни үгүнүш, униң мәдәнийитини тәрәққи етиш ишида тепилмас материал болалайду.

Һазир бизниң алдимиздики әң биринчи новәттә турған чоң вәзипә — хәлиқ ижат әткән шу хил байлиқни сәрәмжанлиқ билән жиғип, топлаштин ибарәт. Амма топлинипла қоюлған, униңдин нери иш елип берилмигән мақал вә тәмсилләрни хам әшияға охшитишқа болудиғанлиғиниму эстин чиқармаслиқ керәк. Мошу хам әшияни муһим мәхсулатқа айландуруш үчүн уйғур жамаәтчилиги алдида тәмсилләрни илми асаста тәкшүрәш, уларни тәләпкә мувапиқ тәртипкә селиш, тәһлил қилишқа охшаш илми-ижади ишлар туруду.

Ғ. Сәдвақасов,
филология пәнлириниң кандидати.

ВӘТӘН, ВӘТӘНПӘРВӘРЛИК ВӘ ӘЛ-ЖУТ ТОҒРИСИДА

Ана жутуң аман болса,
Рәңги-роюң саман болмас.

Ана вәтиниңгә муһәббәт бағла.

Атаңниң балиси болғичә,
Әлниң балиси бол.

Әл ағинисиз болмас,
Тон — яқисиз.

Әл аман — шәриң аман.

Әл бар йәрдә әр бар,
Әр бар йәрдә әл бар.

Әл бар йәрдә әр хар болмас,
Әр бар йәрдә әл хар болмас.

Әл басмиған йәрдә көп жүрмә.

Әлгә баққан хар әмәс.

Әлгә барсаң елип бар,
Ялған сөзүңни қоюп бар.

Әлгә кирсәң, елиңчә,
Суға кирсәң, белиңчә.

Әлгә қошулсаң, әр болисән,
Әлдин айрилсаң, йәр болисән.

Әлдә аброюң болса, чөлдә жүкүң қалмас.

Әлниң қулиғи әллик.

Әрниң иши әл билән.

Башқа жутқа бармиғичә,
Өз жутиниң қәдирини билмәс.

Билгиниңни әлдин айима.

Билмигән йәрниң ой-чоңқури тола.

Жут етиги кәң.

Жут қоғдисаң, өсәрсән
Қоғдимисаң, өчәрсән.

Жутуңда немә барлиғини башқа жуттин сора.
Өюңдә немә барлиғини хошнаңдин сора.

Жутуң теч, өзәң теч.

Жутуң чөл болсиму, уни ават қил.

Киши туғулған жайида әзиз.

Күнниң нури йәр көкәртәр
Ленин йоли — әл.

Көкүнәк өз дәриясида ғаз алар,
Башқа йәрдә беши-көзи таз болар.

Чандир татминиң патқинини,
Егиси әмәс, ат билиду.
Әр жигитниң кәдирини,
Акиси әмәс, әл билиду.

Яриңни гүл арисидин излә,
Әркиңни — әл арисидин.

Киши жутида султан болғанчә,
Өз жутуңда ултан бол.

Яхши әлниң балиси,
Харап болур, қул болмас.

ӘМГӘК ВӘҺОРУНЛУҚ ТОҒРИСИДА

Аз болсиму, саз болсун.

Аз қил, уз қил.

Аз сөзлә, көп ишлә.

Аяқ атлимиса, баш жүгримәйду.

Алма пиш,
Ағзимға чүш.

Алтә ай атқан пахтам,
Бир чапанға яримапту.

Алтинчи айда ағриқ йоқ.

Алтун отта билинәр,
Адәм — әмгәктә.

Арпа тапсаң, атқа бәр,
Саман йесун, калилар.
Пулни тапсаң, өзәң йә,
Ишләп йесун балилар.

Аста маңғанму маңған,
Тохтап қалған яман.

Атам мазарға шейх,
Мән тәярға шейх.

Ат-һарвуриң кәтсиму кәтсун,
Ғаңзаңни чала қақма.

Аччиғини көрмәй, татлиғини билмәйсән.

Аш кәлсә, ағзиңни ач,
Су кәлсә — сүңгүчүңни.

Аш — қули,
Иш — кесили.

Ашни бадаңдин сора,
Ишни қадаңдин[1].

Ашни көрсә, ичиң таз,
Ишни көрсә, кечиң таз.

---

[1] Қадан — қағдилип кәткән адәм.

Аш — өтнә, иш — лапкут.

Аш тәң, нан тәң,
Сол немишкә кәң.

Әгәр болсаң вижданлиқ әр,
Беғиңға мевә тәр;
Яшлиғиңда гүлини қисарсән,
Қериғанда меғиз чақарсән.

Әмәл қилмисаң, әжир тапмайсән.

Әмгәк қилсаң, йәр сехи.

Әртә оңмиған кәч оңмас,
Кәч оңмиған һеч оңмас.

Әтә өлүдиғандәк ибадәт қил,
Миң жил яшайдиғандәк оқәт қил.

Әтигән тоймиған қосақ,
Ахшамғичә тоймапту.

Бағда гүл болмиса,
Булбул келип сайримас.

Бағни бақсаң бағ болур,
Патман-патман яғ болур,
Беқимсиз бағ тағ болур,
Жүрәк бағриң дағ болур.

Бағистан қумрисиз[1] болмас,
Қизил гүл — тикәнсиз.

---

[1] Қумра — һәрхил һашарәтләр.

Бәрсәң, йәймән,
Урсаң, өлүмән.

Бекар болсаң, кепәк тасқа.

Бекардин худа безәр.

Бекар кәлгән мал әмәс,

Исрапчиликтин хали әмәс.

Бекарниң чолиси йок,
Қилғили — иши.

Бекар олтарғичә, бекар ишлә.

Бели ағримиғанниң нан йейишигә бақ.

Бели бошниң гепи бош.

Биләк талдуруп аш этсәң,
Жүрәк қандуруп ичәрсән.

Бир бекарчи миңни бекар қилур.

Бирни бири бериду,
Көпни — меһнәт.

Бойнини бағлиған ишт оға яримапту.

Болумсизни болдуралмидим,
Қап-қачисини толтуралмидим.

Бу содини қилғин,
Янмисун вәли баштин.

Җапани ким тола тартса,
Гөһәрни шу алар таштин.

Гәп билгәндин көрә, иш бил.
Гижҗиң устидин илдам шагирт яхши.

Гүли бар, тикини бар.

Ғәйрити барниң,
Берикити бар.

Җапасиз вапа йоқ.

Ериқни жиғлап чапсаң,
Суни ойнап тутисән

Еринсәң, жүгрәйсән.

Еринсәң, ишиңни ким қилар,
Әрмәнсәң,— сөзүңни.

Еринчәк икки ишләр.

Еринчәкниң этиси түгүмәс.

Етиң яхши болса,
Қамча немә керәк.

Ешиға қарап тавиғи,
Әмгигигә қарап симкири[1].

Җапа тартмиғичә, һаша йоқ.

---

[1] Симкар — әмгәк һәкки.

Җапа көрмәй, һалавәт йоқ,
Инақ болмай саадәт йоқ.

Җени ағирмиғаннин, йени ағирмас

Иш ашқа тартиду,
Һорунлуқ — башқа.

Иши барниң еши бар.
Иши тезниң еши тез.

Иш иштәйни ачиду.

Иш яқмасқа үгәтмә,
Гепиң бекарға кетәр.

Иш қилғанда ғәйрәт җанға медәт.

Иш қилиң десәң, чепигә тартиду,
Аш ичиң десә, чокини тартиду.

Ишләп йесәң, татлиқ болар.

Ишлигән әр, чишләп йәр.

Ишлигәнниң ағизи ашқа тегәр,
Ишлимигәнниң ағизи ташқа.

Ишлигәнниң үзи йорук,
Ишлимигәнниң үзи чоруқ.

Ишлиқниң иши пүтәр.
Ишсизниң күни өтәр.

Ишлимәй йегән — ағримай өләр.

Ишлимигән әрдин
Тухум туққан тоху яхши.

Ишлимигән чишлимәс.

Ишлисәң, алисән қаплап аш,
Ишлимисәң, қалисән ач.

Ишлисәң, чилиқ-чилиқ,
Ишлимисәң, қурғақчилиқ.

Ишлисәң, чишләйсән,
Ишлимисәң, кишнәйсән.

Ишни қилғин һарғичә,
Тамақ йегин тойғичә.

Ишт иштни буйруса,
Ишт қопуп, қуйруғини буйрупту.

Иш устидин қоркиду,
Яман — пуштидин.

Йегән билмәс,
Тапқан биләр.

Йоқ десә, йетип йәң.

Керәк ташниң еғири йоқ.

Керигиңни күндә жиғ,
Һеч кимгә зарланмастин.

Ким бекар, сән бекар,
Һойлидики ишт бекар.

Кишиниң ағизиға кариған ач капту

Кишиниң ишиға томузда қоли музлапту.

Көз — қорқақ, қол — батур.

Көмсәм пишарму, япсам пишарму.

Көңүлгә кәлгән қолдин кәлсә,
Пүтмәйдиған иш болмас.

Күн көрүмән десәң, әтигән тур.

Күнлүк иш қилсаң, сәһәрдин башла.

Күнүң кәчмисә, базар чөглә.

Қалған ишқа қар яғар.

Қалған өлгәнни һалаллайду.

Қанчә учлисаң, шунчә ач қалисән.

Қаттиқ яғачни юмшақ қурут йәр.

Қашаң өдәк бурун учар.

Қаш теши тағдин чиқар,
Ишлимисә, җабдуқ болмас.

Қимирлиған қир ашар.

Қишлиғи «қаян барай»,
Язлиғи — «сарай салай».

Қошта йоқ, омида йоқ,
Хаманда бар.

Құлдәк ишләп, бәгдәк йә.

Ламписи йоқ сарай —
Мән қаян барай.

Лолиниң ешигини суғар, пулини ал.

Мәддал гәп сетиштин уялмас,
Һорун — пишт беқиштин.

Меһнәт йәрдә қалмас,
Меһнәтсиз раһәт болмас.

Қиңғир һарву — йол,
Милжиин адәм сөз бузар

Милжиңни әзмә йеңиду.
Әзмини худадин бәзми йеңиду.

Миң сәр кәтсә кәтсун,
Меңишиң кәтмисүн.

Оғақ тутуп атаңдин қалғичә,
Оймақ тутуп анаңдин қал.

Оймақсиз хотун болмас,
Тиғсиз әр.

От бар йәрдә түтүн бар,
Су бар йәрдә — петиқ

Өлүдиғандәк таәт қил,
Өлмәйдиғандәк оқәт қил.

Пәйшәмби дәп яттим,
Чаршәмби дәп яттим,

Хәлиқләр һейт қилса,
Үзүм төвән яттим.

Пулниң бир учи биләктә,
Бир учи жүрәктә.

Пул тилисәң, әмгәк қил

Рисқиңни терип йә.

Сәвәп қилсаң, севәттә су тохтайду.

Сәвәп қил — тәләп қил.

Сән сала, мән сала,
Ашқа почақни ким сала.

Сөзгә кәлгәндә қап-қап,
Иш дегәндә бетап.

Суға чүшкән киши,
ямғурдин қорқмайду.

Суниң кәдирини қудуқ колиған биләр.

Тәйярға егә — тәйяр тап.

Тәр билән кәлгән, жанға дава болуду.

Отун жиғсаң, пул болур,
Отқа яқсаң — күл.

Томизида хәт пүтүп қойди пешанәм,
Өзәм өлсәм, хетим қалсун — нешанәм.

Төмүрни қизиғида соқ.

Ханниң қизи чөмүч тутса,
Қоли қапирар.

Хумданда хиш тола,
Қилай десәм, иш тола.

Һавада учмақлиғим,
қанат билән пәйдин әмәс,
Рискини әмгәк берәр,
йәр билән судин әмәс.

Һарвукәш — аварикәш.

Һәрисигә чидиған, һәсилини йәйду.

Һәркимниң рисқи өзи билән.

Һеч косақ тоймиди,
Нәччә жил ишләп һеким бәккә.
Тойди қосақ әмгәк билән,
Бир жил ишләп кәтмән бәккә.

Һорун ешәк жүкни жиқ көтүрәр.

Һорунға һолидики суму жирақ.

Һорунлуқ — йоқсузлуқниң ишиги.

Һорунни ишқа буйрисаң,
саңа еқил көрситәр.

Һорун олтуруп ухлайду, йетип ишләйду.

Һүнәр қилсаң, үнәр.

Чəттə ишлə, өйдə йə.

Чиш колиған билəн қосақ тоймайду.

Чоң болуп, ешəк беши тутмиған.

Чотур пули — очақ күли.

Чүшлүк өмүрүң болса,
кечилик озуқ тап.

Шəмби шикар,
Йəкшəмби бекар.

Ялисаң тойисəн,
Ямисаң, пүтисəн.

Ямақ ямап, ямақ тап.

Ямғур билəн йəр көкүрəр,
Əмгəк билəн — əр.

Ятқанға ян йоқ,
Қачқанға — алван.

Ятқан уйға йəм йоқ.

Яхшиға ишарəт,
Яманға жувалдуз.

Яхши жəндə,
Һорун канда.

Яхши иш өзини өзи махтайду.

ДЕХАНЧИЛИҚ, ВАҚИТ ВӘ ТӘБИӘТ ҺАДИСИЛИРИ ТОҒРИСИДА

Ай қотанлиса, айда яғар,
Күн қотанлиса, күндә.

Айни көрүп күн алғин.
Айниң бешидин қорқма, бәшидин қорқ.

Айрип-айрип һайдисаң, аридәк болуду,
Жирип-жирип һайдисаң,
жиңнидәк болуду.

Ақ ләйлә бар йәргә аш тәрмә.

Алтун-күмүч — таш,
Терик-қонақ — аш.

Асмандин таш яғсиму, йәргә пайда

Астин өрүп һайдисаң,
Догилап һосул алисән.

Атаң көкбеши болғичә,
өюң су бешида болсун.

Атаңму — йәр, анаңму — йәр.

Ахшам болди, ят,
Сәһәр болди, кәт.

Әл бәргәндә, достуң болсун,
Йәр бәргәндә,— қошуң.

Әл қәдирини билмәйду
Әл ичидә яманлар,

Йәр қәдирини билмәйду,
Йәр тәрмигән адәмләр.

Әрниң пули йәрдә.

Әтиязлиғи тоху тоймас.

Әтияз аптивиға келиниңни сал,
Күзниңкигә — қизиңни.

Әтики куйруқтин
Бүгүнки өпкә әла.

Бай болумән десәң, аш жиғ.

Бәрсәң, алисән,
Тәрсәң, оруйсән,

Билигиң талғичә оғақ билисәң,
Жүригиң қанғичә ома оруйсән.

Бир, әргә новәт,
Бир, — йәргә.

Бир күн бурун тәрсәң,
Һәптә бурун орарсән.

Бир қалғач кәлгән билән баһар болмас.

Бир патман алтунуң болғичә,
Бир тапан йериң болсун.

Буғдай дегидәк:
«Мени музға милисәң,
Сени унға миләймән».

Буғдай тәрсәң, күзгә тәр,
Арпа тәрсәң, — бозға.

Буғдай тәрсәң, күзгә тәр,
Яхши һайдап, бозға тәр.

Бүгүнки ишни әтигә қойма.

Дехан болсаң, күз һайда,
Күз һайдимисаң, юз һайда.

Дехан болсаң, шүдигәр қил,
Молла болсаң, тәкрар қил.

Дехан ишләп, дан чачар,
Рисқа йолини ачар.

Деханчилиқ — чилиқ-чилиқ,
Болмиса — ғерипчилиқ.

Жиллиқ иш қилсаң, баһардин башла.

Йәр-алтун қозуқ,
Ғажилап йесәң, түгимәс.

Йәргә чүшкән гүл болуду,
Отқа чүшкән — күл.

Йәрлик болмиғичә, маллиқ болмайсән.

Йәрниң бәриси су билән.

Йәрниң һарам чөп — өз балиси,
Ашлик — өгәй балиси.

Йәр тоймиғичә, әл тоймас.

Йәр — һосулниң аниси,
Әмгәк унниң атиси.

Йери байниң ели бай.

Йери барниң ели бар.

Йерим күнниң йериши йоқ.

Йериң таш болсиму,
Ечиғиң башта болсун.

Қөйдәрсиму, күн яхши.

Қөкини көрүп,
Қөксиңни керимә.

Қөчәтни ким тиксә,
Сайисида шу олтирар.

Күн арқида қалсаң,
Жил арқида қаларсән.

Күндин қалсаң, айдин қалисән,
Айдин қалсаң, жилдин қалисән.

Күнниң ғеми сәһәрдин,
Жилниң ғеми баһардин.

Қашқарниң қиши аз,
Соғи — әтияз.

Қиғсиз йәр — пулсиз әр.

Қишниң гүли — от.

Қишниң ғемини язда қил.
Язниң ғемини — қишта.

Қишниң көзи қарғу.

Қишниң соғи тәндин өтәр,
Әтиязниң соғи — җандин.

Қиш очиғи тар,
Қоп, өюңгә бар.

Қишта очақ өзигә тартар.

Қойни қотанда сат,
Ашни — орида.

Қуруқ йәрдә су тохтимас.

Қушқач басқан йәрдин қач.

Мал сәмирсә, яғ болуду,
Йәр сәмирсә, бағ болуду.

Март кирди — шарт кирди.

Оғри күн ашқичә,
Бөри — қир.

Орнида болса, от үнәр.

Сеғиз йәр — меғиз йәр,
Шор йәр — пор йәр,
Қум йәр — шум йәр.

Су десәң, су балар,
Қарап турсаң, сени басар.

Су деханниң қени,
Йәр — деханниң жени.

Су кәлгичә туған сал.

Су кетиду, таш қалиду,
Су тутмиған ач қалиду.

Су талашсаң, бешини талаш.

Сүйиң ғол — ишиң мол.

Тазни әр болмайду демә,
Сазни йәр болмайду демә.

Тамча суда тал көкирәр.

Тәкши чапсаң тахтидәк,
Ала чапсаң, ләхмидәк.

Тез кәлгән тез тохтар.

Теригән хаман қилар,
Теримигән арман қилар.

Терик қулиғидин,
Бала кичигидин (бәлгүлүк).

Төпә гәдәнгә чүшти, тазға тевә,
Үкәр янға өтти, язға тевә.

Уста очи шир атиду,
Қавул дехан боз ачиду.

Хаман алмақ — шәр алмақ.

Хәлиқ байлиғи — йәр билән су.

Чачниң узуни улақ,
Суниң сүзиги булақ.

Шақирап яққан ямғур яндин өтәр,
Симилдап яққан ямғур — жандин.

Шалаң аш баш көрситиду.
Қоюқ аш чач көрситиду.

Яғач — йәрниң зенити,
Кийим — әрниң.

Яз бар, қиш бар,
Алдирımаң, иш бар.

Яз йепинчаңни,
Қиш — озуғиңни.

Яз кетиду, қиш келиду.
Алдирима, иш келиду.

Язниң поқи қишқа дора.

Яз чанаңни тәйярла,
Қиш — һарваңни.

Ямғур яғди — май яғди,
Қар яғди — нан яғди.

Ян йәр әмәс,
Кичик бала әр әмәс.

ӨМЛҮК, ИНАҚЛИҚ ВӘ ТӘНҺАЛИҚ ТОҒРИСИДА

Айда отақ болмапту,
Жилда — хошна.

Айдинда кетиқ ичмигән.

Айрилғанни ейиқ йәр, бөлүнгәнни — бөри.

Айрилғанни қар басар,
Бөлүнгәнни — боран.

Арисалда ешәкни бөри йәпту.

Ачтин қалсаң қал, көчтин қалма.

Әл қаян, сән шу ян.

Әл қозғалса, тәхт қозғулар.

Баш сунса — бөк ичидә,
Қол сунса — йәң ичидә.

Бирләшкән озар,
Бирләшмигән тозар.

Бирниң үни — бир.

Бир тал үзүм қириқ кишигә йетәр.

Бөдүнининң өйи йоқ,
Нәгә барса,— «витвилдақ»

Ериқ билән чиқишқичә,
Елиң билән чиқиш.

Жут етиги кәң.

Җапа көрмәй, һалавәт йоқ,
Инақ болмай, саадәт йоқ.

Икки йерим — бир пүтүн.

Икки қошқа сокушқанда,
Бөрининң қосиғи ачиду.

Икки өйниң қурғуни,
Бир өйгә аш болар.

Иш өмлүктә,
Күч бирликтә.

Йолдин чиксаң чиқ,
Көптин чиқма.

Кеңәшлик ишниң кеми болмас,
Кеңәшсиз ишниң — теңи.

Кеңәшлик той бузулмас.

Көңли бөлүнгәнниң өзи бөлүнәр.

Көп билән көргән — той.

Көп еғиз бир болса,
Бир еғиз йоқ болур.

Көп илқа арисида току қулун билинмәс

Көпниң күчи көп.

Көпниң мелини оғри алмас.

Көптин яманлап,
Көмүлмәй қапту.

Көптин тошқан кечип қутулмас.

Көп түкәрсә, көл болар.

Қатадин қалғичә, хатадин қал.

Отниң түтини мора билән.

Отун ушшиғи биләң көйәр.

Өз бешидинла чивин қоруйду.

Өмәклик иштниң қуйриғи диң.

Тама-тама көл болар,
Таммай қалса, чөл болар.

Тамча тамса, чeләк толар.

Тәң йегән тәнгә сиңәр,
Ялғуз йегән — йәргә.

Тиригидә һәрят,
Өлигидә пәрят.

Топқа қарап таш атма.

Төрт киши түгәл болса,
Таштин гүл үндүрәр.

Хошна болсаң йөләк бол,
Болмисаң, бөләк бол.

Хәлиқ яндурған чирақни,
Пүвдигәнниң сақили көйәр.

Шамалда вақириғанниң үни бошқа
кетәр.

Ялғуз атниң чеңи чиқмас,
Ялғуз кишиниң үни чиқмас.

Ялғуз яғач өй болмас,
Ялғуз жигит — бәг.

Ялғуз қалған қойни бөрә йәр.

Ялғуз отун янмайду,
Ялғуз қоюн иссимайду.

Ялғузчилиқ киши жутида билиниду.

Ярдәм қилдиң — хоп қилдиң
Миннәт қилдиң — һеч қилдиң.

Ярдәмләшкән озуп кетиду,
Ярдәмләшмигән тозуп кетиду.

АИЛӘ, ӨЙ-ТУРМУШ, УРУҚ-ТУҚҚАНЧИЛИҚ ВӘ МУҺӘББӘТ ТОҒРИСИДА

Ағида қалдиң — еғилда қалдиң,
Йәңгидә қалдиң — йеғида қалдиң,

Ағриқ — аштин,
Бала — қериндаштин.

Ажиз киши — өйниң берикити.

Ака-ини яман дәп,
Туққанни нәдин таписән?

Акаң билән ойнашма,
Шилли патаң йәйсән.
Һәдәң билән ойнашма,
Хемиртуруч әйләйсән.

Акаң кимни алса, йәңгәң шу.

Ака укиниң азари болсиму, безәри йоқ.

Алма яғичидин жирақ чүшмәс.

Алтун башлиқ дадаң билән калғичә,
Пахма башлиқ апаң билән қал.

Ана айиғида жәннәт бар.

Ана көрүп, қиз ал,
Қир көрүп бөз ал.

Анаңни дадаңға пәдәзсиз көрсәтмә.

Анаң өгәй болса, тоюң бузулар.

Ата болмиған ата қәдирини билмәс.

Ат айиғини тай басиду.

Ат айлинип қозуғини тапар.

Ата көргән оқ йонуйду,
Ана көргән тон пичиду.

Ат алсаң, йеқиндин ал,
Хотун алсаң, жирақтин.

Атаңға немә қилсаң,
Балаңдин шуни көрисән.

Атаң кимни алса, апаң шу.

Ата өлмәк — мирас, ана өлмәк — мирас,
Қериндаш өлүми — қиямәт.

Атилиқ житим — қул житим,
Анилиқ житим — гүл житим.

Атилиқ оғул — хожилиқ қул.

Атиниң көңли балида,
Балиниң көңли талада.

Атиси бар — чечәк,
Аниси бар — чечәк.

Атиси ғору йесә,
Балисиниң чиши қамапту.

Атиси йоқниң яқиси йоқ.

Атиси өлгәнниму аңлитиду.

Атиси өлгәнниң бешини сила.

Атиси туруп, оғли сөзлигәндин бәз.

Атниң ямини — ала,
Хотунниң ямини — бала.

Атниң торуғи яхши,
Жуганниң оруғи.

Ат оруқлуқта бузулар,
Хотун ғерипликта.

Ат оруқчиликта яман,
Хотун йоқчиликта.

Аш бәрсә, сүюғи,
Гөш бәрсә, сөңиги.

Ашиққа Бағдат жирақ әмәс.

Ашналиқ асан, жудалиқ тәс.

Ашнаңға ишинип, әрсиз қалма.

Ашни сиңгәндә мақта,
Хотунни билгәндә.

Ачарчилиқни көп көргән,
Өзи тоймай, «мә» демәс.
Житимлиқни көп көргән,
Үч қичқармай, «һә» демәс.

Ахтаминиң чалмиси яман,
Хотунниң — лалмиси.

Әгәр болса хотунуңниң яхши һали,
Демә «хотун», дегин «әрниң камали».

Әрниң етини чиқарған — хотун,
Хотунниң етини чиқарған — отун.

Әрниң жәдди төрдә олтуруп, ач қалиду,
Хотунниң жәдди мантида олтуруп
тоюваливу.

Әрсиз аялниң һалиға вай.

Әрни әр қилидиғанму хотун,
Йәр қилидиғанму хотун.

Әр күнлисә, өй түзилиду,
Хотун күнлисә, өй бузулиду.

Әрниң көңли әвиришим.

Әгигәндә келип ишиккә қариғичә,
Қәчтә келип орунға қара.

Әски чапан ямғурда яхши,
Яман туққан — өлгәндә.

Әски болсиму, өзиниң чапини яхши.

Бағ егиси болсаң, үзгин гүлүңдин,
Ашиқ болсаң, қорқма өлүмдин.

Базарда миң киши,
Көңүлдә бир киши.

Балилирим ушшақ,
Путумға чушақ.

Балилиқ өй — гүлстан,
Балисиз өй — зимистан.

Балилиқ өй — базар,
Балисиз өй — мазар.

Балилиқниң балисини баққичә,
ишини қил.

Бала туғулғичә,
Там курулғичә.

Балаңни аңлиқ қилмисаң, нәслиң курар.

Бала кучақта чағда сөйдирәр,
Өскән чағда көйдүрәр.

Бала дәп салмиғин жениңни балаға,
Бала үчүн болурсән балаға муптула.

Бала болса, шох болсун,
Болмиса, йоқ болсун.

Бала бизники, әқил өзиники.

Бала бала болғичә, аниси мома болар.

Балини — яштин,
Хотунни — баштин.

Бар болса, көрәлмәйду,
Йоқ болса, чидалмайду.

Барида қилмидиң шад,
Өлгәндә ха қил яд, ха қил пәрияд.

Бариңда бейитиду қейинатаң,
Йоқуңда сетип йәйду кув атаң.

Бәш қолниң қайсисинила чишлисәң,
охшаш ағрийду.

Бәңгини балам демә,
Буқини — калам.

Бәш қол бирдәк әмәс.

Белиқ бешидин сесийду.

Бешиң икки болмиғичә,
Мелиң икки болмас.

Бешәм хотун бәш күнлүк,
Безәк йолдаш бир күнлүк.

Бир ата он балини беқип чидайду,
Он бала бир атини бақалмайду.

Бир уйниң мүңгизигә урса,
Миң уйниң туюғи сиқирар.

Бөшүк балиси — бәг балиси.

Бой бар, ойи йоқ.
Бойниң өйи йоқ.

Вапасиз қериндаштин,
Вападар хошна яхши.

Ери униң кушлиғидәк,
Әтиси қопуп мушлиғидәк.

Ейиқ болсиму, ерим болсун,
Үнкүр болсиму, өюм болсун.

Жирақ болса, кишнишәр,
Йеқин болса, чишлишәр,

Жирақтики туққандин
Йеқиндики дост яхши.

Жирақтин хотун алсаң, ал,
Улақ алма,
Йеқиндин хотун алсаң, ал,
Қулақ салма.

Жирақтин хотун алсаң,
Улуғуң болмас.
Туққандин хотун алсаң,
Қулиғиң тинмас.

Җандин кәчмигичә җананға йәтмәс.

Җуган алмисаң, җуга ал.

Зимстан көрмигән булбул,
Baһарниң қәдрини билмәс,
Җапани көрмигән ашиқ,
Вапаниң қәдрини билмәс.

Иланбаш қизиңдин,
Хапанбаш келиниң яхши.

Ислиқ өюм — иссиқ өюм.

Иссиқ өюм — рисқилиқ өюм.

Ишик көргәнни алма,
Бөшүк көргәнни ал.

Ишқи йоқ ярдин иссиқ очақ яхши.

Йәр йешиқса, туташ будушқақ болар,
Пул түгисә, қушнач урушқақ болар.

Йениңда ким олтарса, чирайлиғиң шу,
Бешиңни ким силиса, машайиғиң шу.

Кейик овлап такка чик,
Ярни бойлап — бакка.

Кекәч балининң тилини аниси укар.

Келиниң болса, һожуранда.
Гүлләр үнәр гүлханида.

Келинни кәлгәндә көр,
Бөкни — кийгәндә.

Келинниң айиғидин сақла
Қойчиниң тайиғидин.

Кир жуғанда кирәр йериң болса,
Баш тариғанда — барар йериң.

Көздин жирак — көңүлдин жирак.

Көз көргәнни көңүл тиләйду.
Көз көрмәй, көңүл сөймәс.

Көргәнгә көймә,
Күткәнгә көй.

Көйгән жуганға ат тезиги ай көрүнәр.

Көңүл кимни сөйсә, шу чирайлиқ.

Көңүлниң кәйнигә кирмә,
Көңүл һәр йәргә башлайду.
Сәмәрқан алмисидәк,
Апирип чөлләргә ташлайду.

Көңүлниң иши көңүлгә тайлик.
Көңүлниң көзи йоқ.

Көрсә, көзгә пайда,
Сөйсә,— жүрәккә.

Көчтүм — өчтүм.

Күйоғул кәлди — хан кәлди.

Күйоғулуң яман болса, қизиңдин көр,
Келиниң яман болса, оғлуңдин көр.

Күл там болса, түги бош болар,
Күйоғул оғул болса, көңүл хуш болар.

Күндәшлик өйдә күндә күлпәт.

Қазан алсаң, чекип ал.
Хотун алсаң, беқип ал.

Қарай десәм, ялмавуз балам,
Қаримай десәм, ялғуз балам.

Қарға балам аппақ,
Кирпә балам юмшақ.

Қариниң чирайлиқлиғи,
Ақниң сәтлиги билинмәйду.

Қаш билән көз жайида болса,
Башқиси базарда.

Қиз бала — өй зенити.

Қизи барниң нази бар.

Қизим йәп, қирға чиқти,
Оғлум йәп,— овға.

Қизимниң балиси — қирғул балиси,
Өз қип турған — аниси.
Оғлумниң балиси — өзэмниң балиси,
Ят қип турған — аниси.

Қизиниң балиси — хэвэрчи.

Қизиңни ашиғиға бэр,
Болмиса, қилиду йэр.

Қизиң чоң болса, жуганлиғиңни алиду,
Оғлуң чоң болса — жигитлигиңни.

Қизлиқ өйгэ бағлинипту қириқ ат.

Қиз қериса, қази болур,
Қериғиму рази болур.

Қизни аниси сақлисун.
Оғулни — атиси.

Қизниң жени — қириқ.

Қизниң көзи қизилда.

Қол ичигэ егилиду.

Қолуң яғ болса, йениңға сүр.

Қошулмақ тэс, айрилмақ асан.

Қуйруғи узун үшшимэс,
Хотуни убдан шумшэймэс.

Қушкач қериса, жаңжалчи болуду.
Жуган кериса,— ялғанчи.

Қушқачлар чирик-чирик,
Өлмигичә тирикчилик.

Қушқачниңму көңли бар.

Қушначимниң ешини охшатқан
молламниң от-яши.

Ләйлини көрүш үчүн мәҗнунниң
көзи керәк.

Мән көйәрмән баламға,
Балам көйәр балисиға.

Мозай саманлиқни бошитар,
Кичик бала — нан сандуғини.

Оғли барниң өзи бар,
Қизи барниң изи бар.

Оғлум болса очақтәк,
Қизлар келәр қочақтәк.

Оғлуң ашиқчилиқ қилса, көккә бақ,
Қизиң ашиқчилиқ қилса — йәргә.

Ойнашса, укиси утар,
Чиңдашса, акиси.

Ойниғили қиз яхши,
Тейилғили — муз.

Көңүл сатма.

Отунниң ямини шир-шир,
Хотунниң ямини вит-вит.

Өдәк билән сухсурниң,
Су чечишкини хоптур,
Ашуқ билән мәшуқниң,
Көз бекишкини хоптур.

Өзәмдин чиққан балаға,
Нәгә барай даваға.

Өзи бу йәрдә жүргән билән,
Көңли Тохсунда палаз қақиду.

Өзи чиқти талаға,
Мени қойди балаға.

Өз өюмниң хушлиғи,
Пут-қолумниң бошлиғи.

Өй әнсизлигидин гөр әнсизлиги яхши.

Өйдә хотун болмиса, боран чиқиду.

Өйи башқиниң муңи башқа.

Өюңдики һални хошнаңдин сора:

Өй тутсаң, балаға қалдиң,
Болмиса, талада қалдиң.

Өюм һейттикидәк болса,
Әңлим тойдикидәк.

Падишаниң көңли пақиға чүшүпту.

Пәдәз тойда керәк,
Муһәббәт — күндә.

Пеләктин хәмәк жирақ чүшмәйду.

Пириң болған ериң болар.

Сән терийсән, балилириң оруйду.

Сирдашқили өз яхши,
Сөюшкили — яр.

Сөз бәргән юз бәрмәс,
Йол көрсәткән — озуқ.

Суға салсаң, су көтәрмәс
Мисқал төмүрни,
Алтун берип, елип болмас
Янған көңүлни.

Сүпүгә — өй хизмәткари.

Парчә отун отун болмас,
Арча хотун хотун болмас.

Ташлап қачидиған қиз бар,
Елип қачидиған — җуган.

Тәри яманниң мәри яман.

Той баниси билән тон пүтәр.

Тохуму өз балисини яхши көрүду.

Төшүк мончақ йәрдә ятмас,
Йәрдә ятса, топа басмас.

Туғар хотунниң қәрәли йоқ.

Туққан туққан тепишар,
Ятқа бала йепишар.

Уруқ-туққан бир өлүктә, бир тириктә.

Уруқчисидин меғизи татлиқ.

Уятсиз хотун — тузсиз аш.

Үзүлмәс салмини бойнуңға салма,
Әгәр болсиму алмидәк, рухсарини алма.

Хаманда уруқ қалдур,
Дунияда — нәсил.

Хемиртуручи яхшиниң қизини ал.

Хотун — боюн, әр — баш.

Хотун ғир болса,
Әр хар болуду.

Хотун лап билән маңиду,
Устира — кап билән.

Хотун қалса, әр тапар,
Әр қалса, мал тапар.

Хотун қанити — әр,
Әр қанити — йәр.

Хотунниң туққини кәлсә, шова гүрүч,
Әрниң туққини кәлсә күндә уруш.

Һәркимниң өзигә,
Ай көрүнәр көзигә.

Һәр нәрсә кичигидә татлиқ.

Угида немә йесәң,
Учқанда шуни алисән.

Уруқ-туққанниң уруши.
Тога тонниң житилиши.

Чаққан жуганни бөшүк үстидә сина.

Чечимда улуғум барму,
Үзүмдә ямиғим барму.

Чирайиға чай қуюп ичәттиңму.

Чирайлиқ чирайлиқ әмәс,
Сөйгән чирайлиқ.

Яғ жутқанда ят.
Қан жутқанда қериндаш.

Яман йолвас йолда ятса,
Ширға йол бәрмәс.
Атисидин қарғиш алған.
Илгири кәлмәс.

Яман қизға аниси әлчи.

Яманниң қойнида яткичә,
Яхшиниң айиғида өл.

Яманниң оти яман.

Яман хотун алғичә,
Бойдақ жүргүн өлгичә.

Яман хотунниң һелиси — қамчисидур,
Пут-қолуңни бағлиғили ағамчисидур.

Яман хотун үзүлмәс тасма,
Андақ тасмини белиңға асма.

Ян йәрни шамал қақиду,
Чирайлиққа һәрким бақиду.

Ярим меһри билән күлдүриду,
Нази билән көйдүриду.

Яримниң тиллиғини — чиллиғини.

Яриңни гүл арисида издә,
Әркиңни — әл арисида.

Яр үчүн йегән таяқниң яриси йоқ.

Ят йегичә,
Туққан өлгичә.

Ятниң балиси йеға.

Ятниң яндин өтүду,
Туққанниң — жандин.

Яхши аял ятни өз қилиду.

Яхши атқа қамча лазим әмәс,
Яхши ярға — әлчи.

Яхшидин яман чиқиду,
Ямандин — яхши.

Яхши хотун —
Ахирәт сарийининң мүлкидур,
Инабәт бостининиң гүлшинидур.

Яхши хотун яман әрни әр қилар,
Яман хотун яхши әрни йәр қилар.

АДӘМ ВӘ УНИҢ ХУСУСИЙӘТЛИРИ ХУСУСИДА

Абдал сәмирмәс, оғри бейимас.

Авалдин мениң еди,
Тиливедим дора болди.

Ағамчиға ун бесипту.

Ағизидин һәсәл темийду.
көңлидин — зәһәр.

Ағизи қаймак,
көңли — маймақ.

Ағриқни бус өлтирәр, жигитни номус.

Ағриқни йошурсаң, өлүм һашкарә.

Адәмниң ичидә адәм бар.

Адәмниң куйруғи йоқ, тонуғили болмас.

Адәмниң алиси ичидә,
Һайванниң алиси тешида.

Адәмниң адәмлиги аччиғи кәлгәндә
билинәр.

Адәм балиси туғулуп һейип болмайду,
туруп һейип болуду.

Адәм болумән десәң, пулни дост тутма.

Адәм гүлдин назук, таштин қаттиқ.

Адәм қичқарса бармаймән,
Аш қичқарса, қалмайсән.

Азни билмигән, көпни билмәс,

Аз сүтлүк инәк көп мөрәйду.

Аялниң йешини билиш,
әрниң өлүшини билиш тәс.

Аларда алман, берәрдә бәзгәк.

Аләмни су бесип кәтсә,
Өдәкниң қаптилиға кәлмәпту.

Алғанда, «бисмилла»,
Бәргәндә, «әстахпиралла».

Алғичә «бабир»,
Бәргичә «капир».

Алдиғили кичик бала яхши,
Худа урсун қахвашни.

Алминн көрүп, йемәй тилим йерилди.

Алтинчи айда алтә чапан,
Он иккинчи айда калтә чапан.

Асқақ қой чүштин кейин мәрәпту.

Асман исини көрмәпту,
Ишт — жундисини.

Асман бесивалса, астида йетип
полу йәр.

Аста сөзлигән кишиниң амили көп.

Аттин чүшсә, үзәңгидин чүшмәпту.

Арқисиға ғәлвирәк бағлавалған
Чашқан угисиға патмапту.

Ач иштқа аш бәрсәң, тоқ ишт ғиңшийду.

Ач кишиниң аччиғи яман.

Ачкөзниң өзи тойса, көзи тоймас.

Ачкөз-тоймас, бехил бейимас.

Аш кәлсә, иман кечипту.

Әгләккә берип, әргә тегипту.

Әҗили пүткән қарға шуңкар
билән ойнайду.

Әкиллиқ десә, болуду
Ейталиса билгәнни.

Сехи десә, болуду
Соримиса, бәргәнни.

Этиязда қуймақ йәп,
Қәчкүздә кекәрдим.

Барини айимас,
Йоққа кайимас.

Барни көрсә, көрәлмәйду,
Йоқни көрсә, берәлмәйду.

Бәрмәс қизниң селиғи еғир.

Бәргәнгә бирму көп,
Алғанға юзму аз.

Бәрмәсниң еши пишмас,
Қазанбешидин чүшмәс.

Бәрмигәнни берип уялт.

Бехил байдин, сехи гадай яхши.

Бехилға «нан» десә, «җан» дәп аңлинар.

Бехилға һаҗитиң чүшсә, «йоқ» дәйду,
Сехиға һаҗитиң чүшсә, «хоп» дәйду.

Бехилдин пул алмақ —
Петир нандин қил алмақ.

Бехилниң бағри қаттиқ.

Бехилниң беғи көкәрмәс,
Сехиниң беғиға күз кәлмәс.

Бехилниң ешини алмақ,
Көзиниң йешини алмак.

Бехилниң поқиға бегиз өтмәс.

Бехилниң шеми ақса,
Көзиниң йеши ақар.

Бехил пиштниң учийигә һесип қуюду.
Бехил тапса, бесип йәр,

Сехи тапса, һәммә йәр.

Бехил таштин яғ чиқирар.

Беши ағриған бахшиға бариду,
Давалиқ адәм — яхшиға.

Бериштә саниғи тоққуз,
Елишта саниғи оттуз.

Бир ямақниң төшүгидин миң өтүпту.

Бир мисқал дөләтни көтүрүш үчүн,
Миң мисқал тәмкинлик керәк.

Бир тийин берип жиғлаттим,
Миң тийин берип тохтаттим.

Бозичи һалвичи болса,
көзини чапақ басар.

Бойи йәтмигән үжүм «пишмапту».

Болғансири, болғуси келәр.

Бөк ал десә, баш кесипту.

Буғдайниң банисида,
қаримуқ су ичипту.

Буқа бойниға жиғар,
Абдал — қойниға.
Нәпси яман тамиғидин илиниду.

Гәп десә, бәш ешәккә жүк.

Гәп десә, алтә тағар.

Гөл қазанға қарайду,
Тадан — очаққа.

Гөш көрсүтүп, өпкә сетипту.
Ғалжир худани билмәс,
Ишт — һарамни.

Ғәрәздин ғәрәз туғулар,
Беғәрәздин мерәз.

Ғәр ғәрәзчи келәр,
Оғри — асмақчи.

Ғевәтчи ғевәт қилмиса,
көңли хуш болмас,

Кечә-күндуз немәт ичрә қосиғи тоймас.

Давагәр дава қилмас,
Дава қилса, қуруқ қалмас.

Давуз йоған, бир нан йоқ,
Сәллә йоған — иман йоқ.

Дап даңгириған,
Ешәк һаңириған йәрдә.

Демиңиз ташни ярар,
Бөригиңиз — башни.

Десә, дегичә қойдум,
Кесип йегичә қойдум.

Дозаққа үгәнгән, бейишқа төзмәпту.

Док киши гөргә киргәндә түзилиду.

Дудуқ сөзгә яримайду,
Оғри — күзәткә.

Думбиси қичишқан ешәк түгмәнгә барар.

Егизниң аччиғи кәлгичә,
Паканиң жени чиқипту.

Еғирлиқ даналиқ,
Йеникликк — наданлиқ.

Еғирлиқ — рәхманлиқ.
Йениклик — шәйтанлиқ.

Еғир чамдиғичә, йеник сәкрәйду.

Ети улук, супуриси қуруқ.

Ешигигә яриша токуми.

Екидә билмигән шәйтандур.

«Елип» ни оқуп, «бә» ни оқумапту.

Жиқилса йөлимәймән,
Өлсә төлимәймән.

Җиқилған челишқа тоймас.

Жугачниң мүңгизи ичидә.

Жүки еғир ешәк йорғилайду.

Җанни кепәккә сат, абройни алтунға.

Җиқни дәп, аздин қуруқ қапту.

Җимиғурниң һүнири ичидә.

Җим олтарсаң, «муң» дәйду,
Егиз олтарсаң, «дөң» дәйду.

Җинниң қәсти шаптулида.

Җитақ хотунға чапақ әр.

Зеди пәсниң зили пәс.

Зеңида заң көрмигән,
Чүшидә — нан.

Зерәк тепип сөзләйду,
Қопал — қопуп.

Иза тартқиним —
Ғиза тартқиним.

Икки қошқаниң беши
Бир қазанға сиғмас.

Икки нан тапса, бирини дап чалиду.

Инсанлиқниң дили сап.

Исми бар, жисми йоқ.

Ичи яманниң бир дәмму көңли хуш болмас.

Ичимдә болған ағриқни жулувәткили болмас.

Ичи тарға, дунияму тарлиқ қилиду.

Ичи тарниң иши тар.

Ичи тарниң қосиғида тоңғуз қатирар.

Иштанға чичқан көңүлгә тайлиқ.

Иштансиз иштини житиққа күлүпту.

Ишт ялиғидин қизғинар.

Иш устидин қорқиду,
Яман — пуштидин.

Йәй десә, чиши ағрийду,
Берәй десә — ичи.

Йәп тоймиған ялап тоймас.

Йеғир атқа яғ пүтсә,
Торсуқ астурмас.
Яманға тил пүтсә,
Еғиз ачтурмас.

Йемә, ичмә, бол бехил,
Бай болмисаң мән кепил.

Йенида бир пули йоқ,
Төгиниң чишини санапту.

Кәңгә кәң дуния,
Тарға — тар.

Қәсләнчүкниң илан болмиғи миң жиллик.

Қепинәк пәрванә болмас,
Ясанчуқ — мәрданә.

Кишигә бәрсәм, ист ешим,
Өйдә турса, сесиқ ешим.

Кишигә күлмә, өзәң жиғлайсән.

Кишидин уялғичә, өзәңдин уял.

Кишидин һая кәтсә,
Орниға бала келәр.

Киши қайғуси етәктә,
Өз қайғуси жүрәктә.

Кишиниң есили өлгәндә билинәр,
Атниң хуйи — мөңгәндә.

Кишиниң өзигә қарима, сөзигә қара.

Кишиниң тәритидә намаз өтәпту.

Көзи тоқниң өзи тоқ.

Көйгән отниң түтини йоқ.

Көңүлчәкниң көти очуқ.

— Көрәлмигәнниң өйи нәдә?
— Пайлалмиғанниң йенида.

Көрәң ағзида шәр елип,
Осуриғида сепил өрүйду.

Қалмақ ети боғуз йемәс,
Боғуз йесә товур тешәр.

Қан билән киргән,
жан билән чиқар.

Қапиғи ушшуқ,
Пулиға чүшлуқ.

Қарарсиз инсан —
Пайдисиз боран.

Қарғу тутқинини қоймас,
Паң — аңлиғанни.

Қарни яман йегинини сөзләр.

Қарни яман һейтта өләр.

Қәләндәрниң ғожини толмас.

Қәсәмхорниң өмүри қисқа.

Қеришқанниң қарни ач.

Қизғанчуқниң ешини бесип йә.

Қизил әт кетәр,
Қизил бәт қалар.

Қилни қириқ яридиған бегимниңму
гекитиги бар.

Қириқ киши бир яқ,
Қийиқ киши бир яқ.

Қой көрмигән қоғлап өлтүриду,
Иппәк көрмигән углап.

Қоли очуқ — йоли очуқ.

Қорунғанға қурут чүшәр.

Қотур калиға йоған мүңгүз ярашмас.

Қувлуқтин шумлуқ туғулар.

Қув түлкә тумшиғидин илинәр.

Қуйруқ көрситип, өпкә сетипту.

Қуруқ чақмақтин от чиқирипту.

Қушни йәм билән алдайду,
Кишини — гәп билән.

Лалма болғичә, салма бол.

Лоли қолидин алиду,
Оғри — йолидин.

Май қачиси тешидин бәлгүлүк.

Махтанғанниң өйигә барма,
Керилгәнниң — тойиға.

Махтанма ғораз,
Һүнириң аз.

Махтанчақ — бекарчиға оюнчақ.

Махтанған малихайға чичар.

Мевилик дәрәх егилип туриду,
Кишиләр аңа тирәк қойиду.

Мениң нәпсим баладур.
Апирип отқа саладур.

Молла болмақ асан,
Адәм болмақ қийин.

Моллиниң ямини варақчи,
Адәмниң ямини һарақчи.

Мөшүк гөшкә бойи йәтмисә,
роза туттум дәйду.

Неси елишта «һай-һай»,
Пулни беришта «вай-вай».

Оғри алғичә ақ мән дәйду.

Оғулдин хәвәр йоқ, қиз думбақ чапту.

Осағаққа арпа нени банә.

Отни яғ билән өчәргили болмас,
Қилмишни — чағ билән.

Өзәмдә тағарлап турса,
Қап елип қаян барай.

Өзини чағлимай шилтиң етипту,
Палазға орунуп, үч күн йетипту.

Өзәңни әр чағлисаң
Башқини шәр чағла.

Өзәңни бил, өзгини қой,
Зағираңни йә, өйиңдә той.

Өзини махтиған биринчи ахмақ,
Хотунини махтиған иккинчи ахмақ.

Өзиниң әйиви өзигә көрүнмәс,
Корниң әйиви көзигә.

Өзиниң бешиға төгини артивелип,
Башқиниң бешидики жиңнини көрүпту.

Өзи өйгә киргичә,
кәшиси төргә чиқиду.

Өзи соғниң қилиғи соғ.

Өзи тойса, көзи тоймас.

Өзи үчүн ухлиған
киши үчүн чүш көрмәс.

Өйидә қурғунлиғи йоқ,
Ети Почунхеним:

Өйини айлиққа берип,
Бурнуни үшүткән кери.

Өйниң чоңи болмиса,
Өшкиниң ети Абдрахман.

Өлгәндин өпкә сорапту,
Әски тамдин — қоқақ.

Өлгән инәқ сүтлүк болуду.

Өлүшигә қарап көмүши.

Өткәмидин өтүп, ғәлвирдә тохтиған.

Өтнигә лапқут,
Өтүккә апқут.

Өшкигә жан қайғуси,
Қассапқа — яғ.

Падиша гадай болса,
падишалиғини қоймас,
Гадай падиша болса,— гадайлиғини.

Пақа бир сәкрәр, икки сәкрәр,
Үчинчисидә ориға чүшәр.

Палақ тухумдин жүҗә чиқмас.

Периштәниң ешидин шәйтан қизғинипту.

Пиштниң аччиғида, чапанни отқа сапту.

Пулниң көзи йоқ,
Бехилниң — үзи.

Рәллә илгинини қоймас,
Дәллә қилиғини.

Сани бар, сапаси йоқ.

Сансизға сан тәгсә,
Күндизи чирақ яндурар.
Чапансизға чапан тәгсә,
Қақа-қақа тоздурар.

Сансизға сан тегипту,
Иштансизға — һал.

Сәвзисидин хәвәр йоқ,
Гүрүч дәм йәпту.

Сәллә йоған, баш кичик.
Дәстихан йоған, тоғач кичик.

Сән тарт-мән тарт,
Бош тутуп, чиң тарт.

Сәраға чиқса, ешигини тонимайду,
Шәһәргә кирсә,— достини.

Сезиги бар сәкрәйду.

Сениң усул ойнишиңға,
Бир түзләң сай болсичу.

Сехиниң бәргиси кәлсә,
Бехилниң ичи ағрипту.

Сипайә сирини йошуралмас,
Пучуқ — бурнини.

Сиркиси су көтүрәлмәйду.

Сөз бәрсә, бөз бәрмәс.

Сөзи сөзгә охшимас,
Ағзи сөздин бошимас.

Сөз қилған күмүч болса,
Сөз қилмиған — алтун.

Сөңәкни ғажилиған билән, яғ чиқмас.

Суға апирип, суғармай келиду.

Суға кирип, қуруқ чиқиду.

Су ичкәндә, қудуқ колиғанни унутма.

Суниң суға кәтти,
Қалди кетиқниң пули.

Тағамдин таға яхши,
Һаммамдин — бадаң.

Тағдики кейиккә пут көтүрүпту.

Тадан ғемини өзи қилиду.

Таз базарға барса,
шум хәвәр тапар.

Таз гүл тапса,
қисидиған йәр тапалмапту.

Тазға мәнсәп тәгсә,
чөлләрдә ат чапар.

Таз демәй тегивал,
Хиштәк демәй кийивал.

Тазниң немиси бар,
Төмүр тағиғи

Гадайниң немиси бар,
Ғожун яғиғи.

Таз таранғичә,
той таркапту.

Тамагәрниң тамиғи қурук.

Тартинған ач қалар.

Тасма йегән иштниң хуйи өлгичә
қалмас.

Тахта қояй, этә кәл,
Ноғуч қояй, өгүн кәл.

Таш атқанға, аш ат.

Тәлвә таш топлар.

Тәлвә тәпсә, зәнжир үзәр.

Гәлвә төрни бәрмәпту.

Тежимәл кепил тапса, өлүвалар.

Тезини бассаң, бези,
Безини бассаң, тези.

Текә болса, сүти болса.

Тепилмасниң хормиси.

Тирик болуп, санда йоқ,
Өлүк болуп,— гөрдә.

Тоңғуз тоқмақ билән сәмирәр.

Топиланда тоғач оғурлапту.

Тошқанни қомуч өлтүрәр,
Адәмни — номус.

Төгә бойиға ишинип,
жилдин қуруқ қапту.

Төгидәк қиз берип,
Түгмидәк гөш йедим.

Төгини чөчәктә суғурупту.

Туғулмиған тайни
йеғир қипту.

Туз һәққи —
Худа һәққи.

Түгмәнниң норидин пүтүн чиқиду.

Түңлигидин шамал кирмәс.
Ишигидин — адәм.

Түтүнини булут көрмәпту,
Жундисини — ишт.

Уму йоқ, буму йоқ,
Ериқтики суму йоқ,

Уруш десә, немә туруш.

Урушқақ көләңгүчи билән му урушиду.

Үгәнгән көңүл үжүм пишқичә.

Үжүм түгигәнгә сопиянниң[1]
немә иши бар,

Хам билән пишшиқ тәң болмас.

Хан ағизи маймун.

Ханға яриған ешим, тазға яримапту.

Хоп десәң, утисән,
Һоп десәң, жүтисән.

Хориги йоғанниң тумиғи илмәк қозуқ.

Һардим десә, һапаш бопту.

Һәр гүлниң өзигә хас пуриғи бар.

Һәрким барға батур.

Һелигәрдин тухум алсаң,
ичидә сериғи болмас.

Һиммәтлик — һөрмәтлик.

Һорун жигит дегичә,
Яман жигит десәңчу;
Еғир жигит дегичә,
Ағриқ жигит десәңчу.

---

[1] Сопиян — куш.

Чависини читқа йепипту.

Чиниқмиған ғораз
Бир тепиштә қачиду.

Чоң болсаң, кичик бол.

Чоңға чоңчә,
Кичиккә оңчә.

Шанияз овға чикса,
Кәйнидин ғоға чиқар.

Шәр көргән өшкидин қач.

Яқ, яқ дәйсиз,
Мок-мок йәйсиз.

Ялақчи ялақ билән,
Тежимәл таяқ билән.

Ялған ейтсаң тутулисән;
Раст ейтсаң қутулисән.

Ялғанчиниң этиси түгимәс.

Ялғанчиниң гувачиси тәйяр.

Ялғанчиниң қуйриғи бир тутам.

Ялғанчиниң өйигә от кәтсә,
һечким ишәнмәйду.

Яман йегинини ейтар,
Яхши — көргинини.

Яманлиған абдалниң ғожуниға зиян.

Яманлиғанға, яман қойниң каллиси.

Яратқанға йепишқан.

Яхши атқа қоңғурақ есипту.

Яхши атниң териси
Қейиш болур, көн болмас.

Яхшидин ат қалиду,
Ямандин — дат.

Яхши ешини йәйду,
Яман — бешини.

Яхшиниң хулқи артуқ,
Яманниң яқиси житуқ.

УРПИ-АДӘТ, МЕМАН-ДОСТЛУҚ ВӘ ИЕМӘК-ИЧМӘК ТОҒРИСИДА

Авал таам, андин калам.

Ағриқ қалсиму, адәт қалмас.

Аз болсиму, көпкә тавап...

Айда кәлгәнгә аяқ,
Күндә кәлгәнгә таяқ.

Ақ бар өйдә берикәт бар.

Алдида кәлгән орун үчүн,
Кәйнидә кәлгән тамақ үчүн.

Асқақ қой өр талишар,
Айимлар төр талишар.

Атиси башқиға аттин чүш.

Аш егиси билән татлиқ.

Ашниң тәми туз билән.

Әтигәнки наштидин қалма.

Беши баш,
Пақалчиги таш.

Бизниң йәрләр хой йәлә,
Аш билән нан йәлә.

— Бизниң йәрләр муштирәк,
Аш вақтида — аш керәк,
Чай вақтида — нан керәк.

Бизниңкидә кәлсә, йәпла,
Сениңкигә барса, гәпла.

Бизникидә мок-мок
Сениңкидә һечнемә йоқ.

Бир меман келәр, бешиға тәпкидәк,
Бир меман келәр, өргүлүп кәткидәк.

Бир тавақ аш кәлди дәп,
Җеним сөюнди.
Икки қошуқ алмай туруп,
Туви көрүнди.

«Бисмилла» десәң, тешиңда дә:
Демигәнләр десун.
«Шүкри» десәң ичиңдә дә:
Йемигәнләр йесун.

Буғдай нениң болмиса,
Буғдай сөзүң йоқмиди.

Да ғенимәт, дидар ғенимәт.

Гайи вақитта меман келиду,
Манта-полу әткидәк.
Гайи вақитта меман келиду,
Жүгрәп қопуп тәпкидәк.

Гөргә киргән тирик чиқмайду,
Өйгә киргән қуруқ чиқмайду.

Гөшни йесәң, чишқа кириду,
Йемисәң — чүшкә.

Егисини сийлисаң, иштиға сөңәк сал.

Қизғанчақниң еши қосақ ағритар.

Ейтқан йәрдин қалма,
Ейтмиған йәргә барма.

Ейтмақниң ети улуқ.

Жинға «топа йәмсән» десә,
«йеғи барму» дәпту.

Иссиқ нанниң жени бар,
Йәнә йесәң, йәнә бар.

Ичмисә, тамақ яман,
Ухлимиса, — қапақ.

Ишик очуқ болсиму, сорап кир.

Иштиһни кәт демә.
Меһманниң көңлигә келәр.

Йегәнниң йели бар,
Йемигәнниң — дәрди.

«Қәл» демәк бар,
«Қәт» демәк йоқ.

Кәң болсаң, кам болмайсән.

Қара қазанниң еши татлик,
Мис легәнниң — түви.

Қосақ болса ширә,
Йәвәрсә кирәр.

Меһман аз олтирар, көп синар.
Меһман атаңдин улуқ.

Меһманниң алдиға аш қой,
Икки қолини бош қой.

Меһманниң әзизи қилдин инчикә,

Меһманниң кәлмиги өзидин,
Кәтмиги сайипханидин.

Меһманниң кетишини сорима,
келишини сора.

Меһманниң өзини баққичә, етини бақ.

Меһманни өйгә солап,
Өзи жүрәр әл сорап.

Нәғмисиз шарап —
Қамчисиз азап.

Очиғимниң чиши йоқ,
Һөл-қуруқ билән иши йоқ.

Өзи кәлгән меһман — худайи меһман,
Қишқарған меһман — балайи меһман.
Өзи кәлсә, кәлсун,
Бөз халтиси кәлмисун.

Өйгә киргичә қонақ уюлиду,
Өйгә киргәндин кейин өй егиси.

Өлгәндин кейин яхши демәклик.

Палға ишәнмә,
Палсиз жүрмә.

Сақаймиған ағриқниң өлгини яхши,
Турмиған меһманниң — кәткини.

Сорап бәргичә, уруп бәр.

Сөз билән полу пишмас,
Май билән — гуруч.

Сөзниң пишиғи яхши,
Нанниң — иссиғи.

Тапқини намақуллиқтин ашмайду.

Тар йәрдә аш йегичә,
Кәң йәрдә муш йә.

Той десә, қуруқ калла домулапту.

Тойға барсаң, бурун бар,
Бурун барсаң, орун бар.

Тойға барсаң, тоюп бар,
Тоқа-тога кийип бар.

Тойға барсаң, тоюп бар
Бөз халтаңни қоюп бар.

Тойған йәргә тоққуз күн тазим.

Тойдин яманлисаң, той қип көр.

Тойниң болғинидин, болудуси қизиқ.

Той — тәңрининң ғәзниси.

Төһпә қилғанға төгә қил.

Уятлиқ меһман нан түгигәндә келәр.

Үнчә-мажан таш екән.

Маш билән почақ аш екән.

Һалгини жиқ йесәң, зак тетийду.

Һәрким өз өлиги үчүн жиғлар.

Һәр мәртәм —
Үч мәртәм.

Һейт күни хотун алма,
Ямғур күни — ат.

Чайнимай жутқан тамақниң тами йоқ.

Чайнимай йегән көйшимәй өләр.

Чақирмиған меһман
Қериқиздинму яман.

Чиқимидин қорқмисаң, той қилип көр,
Өлүшидин қорқмисаң, өшкә беқип көр,

Чишиңниң барида гөш йә,
Көзүңниң барида йәр көр.

Чиши чиққан балиға
Чайнап бәргән аш болмас.

Чөшүр аш чөрүлгичә,
Үгрә аш өрүлгичә.

Чөшүр көлдә пишар,
Манта — чөлдә.

Шалтақни йә, көтәрмә.

Яғ йәп, ялиңач ят.

Ямандин йерим қошуқ.

Яман пичақ тутқичә,
Чишләп йегин тойғичә.

Ятар қосақ, кетәр қосақ.

Яхши аш ешип қалғичә,
Яман қосақ йерилип кәтсун.

Яхши — аш үстигә кирәр,
Яман — ғевәт үстигә.

Яхшини көрмәк бар.

ДОСТЛУҚ, АДИЛЛИҚ, ДҮШМӘНЛИҚ, АДАЛӘТСИЗЛИК ВӘ ЯХШИ-ЯМАН МУНАСИВӘТЛӘР ТОҒРИСИДА

Авал өзәңни чимда,
агримиса,— башқини.

Авал тағ айлинип кәлсә,
Һазир бағ айлинип келәр.

Ағинәмниң көңлини дәп,
йәңгәмниң бойида қалди.

Ағинәң қаға болса, йейишиң поқ.

Адашқанға йол көрсәт.

Адәм адәм билән адәм.

Адәм — адәм билән,
Пистә — бадам билән.

Адәм әткәнгә тазим әт.

Аз жиғсаңму, һалал жиғ.

Айни етәк билән тосап болмас.

Айнип кәткән дост әмәс.

Ақ ишт, қара ишт,—
һәммиси бир ишт.

Ақ көңүлниң ети һармас, көңли тозумас.

Ақ көрүнгәнниң һәммиси ақ әмәс.

Алдин өзәңни түзә,
Андин — башқини.

Алтунға топа қонмас,
Яхшилиқ һеч унтулмас.

Алтун йәрдә ятмас,
Яхшилиқ — йолда.

Аманәткә хиянәт қилма.

Андақ қазанға шундақ чөмүч.

Ата дүшминини өзәңгә дост тутма.

Атаң барда дост издә,
Етиң барда — йол.

Атаң өлсә, өлсун, атаңни көргән өлмисун.

Ат егисини ат көтигә миндүрмәпту.

Ат еғиниған йәрдә түк қалиду.

Ат көтәрсәң, яхши билән көтәр,
Су көтәрсәң, әпкәч билән.

Атқан йәрдә оқ қалиду.

Ат минсәң, атаңға бақма.

Ат сәмирсә, егисини тепәр.

Ахмақ достин, әқиллиқ дүшмән яхши.

Аш бәргәнгә муш берипту.

Әгир таяқниң путиғи бурниңни ярар.

Әгри азиду,
Тоғри озиду.

Әйипсиз дост издигән достсиз қалар.

Әтләс суға чөкмәс.

Бағда ятқан гирдә йәпту,
Кәтмән чапқан — зағра.

Барчә гуна мәндә турса,
Қап көтүрүп нәгә барай.

Баш егип алдинға кәлсә,
Атанни өлтәргәдин кәч.

Башқа күн чүшкәндә әсқатқан — дост.

Бәккә яриған қолум,
бәгмән чолаққа яримапту.

Бәргән алғанға йеқипту,
Бәрмигән дәрияға еқипту.

Бегиз тағарда тохтимас,
От — қәғәздә.

Бешәм хотун бәш күнлүк,
Безәк йолдаш бир күнлүк.

Бири ахча жиғса, бири халта тикәр.

Бир, яхшилиқ унтулмас,
Бир, — яманлиқ.

Бир көргән — тонуш,
Икки көргән — туққан.

Бир күн йолдаш болғанға,
қирик күн салам ейт.

Бирниң қасапити миңға.

Бир тал қумлақ бир қерин
майни чиритиду.

Бөрә балиси таққа қарап һувлар.

Бөриниң тәң-отақ,
Қарғиниң дәрәх учида.

Бөриму йолдишиға қәст қилмас.

Бөриниң балиси — бөрә.

Бөриси йоқ жаңгал,
Оғриси йоқ жут болмас.

Бузуведим, бешимға тәгди.

Вапаға жапа.

— Вапаға жапа барму?
— Издисә тепилар.

Вәдигә вапа — мәртниң иши,
Вапасизлиқ — пәсниң беши.

Вәдини өтәш —
Көңүлни күтәш.

Гәп қилса, «валақ тәккән» дәйду,
Гәп қилмиса, «ахмақ екән».

Гүмбәзгә яңақ атсаң, дүгләп чүшәр.

Демигәнни дегүчи чиқар,
Йемигәнни — йегүчи.

Дост айриған дозақ түвидә.

Дост башқа қарайду,
Дүшмән — аяққа.

Дост жиғлитип ейтиду,
Дүшмән — күлдүрүп.

Достниң достлиғи керәк,
Һесапниң — дуруслиғи.

Достниң көңли қалғичә,
Дүшмәнниң бойни сунсун.

Дост сөзини ташлима,
Ташлап, бешиңни татлима.

Достуңни билмәкчи болсаң, сәпәргә чиқ.

«Достуң» постуңға олтирар.

Дүшмән буйриса, барма,
Дост буйриса, қалма.

Дүшмән немә демәйду,
Чүшкә немә кирмәйду.

Дүшмәнни йениңға йолатма,
Қарияғачни — йериңгә.

Дүшмәнниң күлкисигә ишәнмә.

Дүшмәнниң тешида болма, ичидә бол.

Дүшминиңгә өлүм тилигичә,
Өзәңгә өмүр тилә.

Дүшмининиңниң һелисини пайдилан.

Дүшмининиң чашқанчә болсиму,
Күчүң йолвасчә болсун.

Дүшмәнни шекәр билән өлтәр.

Ечишқан йәргә туз сепипту.

Ешәккә баш болсаңму,
Дүшмәнгә таш бол.

Ешигим көруктин өткичә нәзир.

Ешини йәп, тавиғини чеқипту.

Жирақтики дүшмәндин,
Айнип кәткән дост яман.

Җан достуң җенидин кәчсиму,
Мал достуң мелидин кәчмәс.

Җаһанда бар болсаң, яр бол.

Залимниң зулумидин сақлан,
Падишаниң — һөкүмидин.

Иланниң теши силиқ, ичи зәһәр.

Иллиғидин, силиғи яхши.

Ишәнгән тағда кейик ятмапту.

Иштниң қавиғини бекар,—
Һаян диванининң.

Иштниң қарғишиға пишт өлмәс.

Иштни сөңәк билән урсаң, һавшумас.

Иштни һавшуди дәп,
Ағизини кәсқили болмас.

Ишт һавшар,—
Карван өтәр.

Өзи қилалмайду,—
Қилғанни көрәлмәйду.

Йолда қошулған йолдаш әмәс.

Йолдаш йолда синилар.

Йол тапқичә, йолдаш тап.

Юзиң қиңғир болса, әйнәктин көрмә.

Қала өлсиму, көзиниң алиси кәтмәс.

Кийимниң кирини жуйса кетәр,
Көңүлниң кирини ейтса.

Кирәр ишигиңни қаттиқ япма.

Кишигә саниса, өзигә,
Қашқа саниса, көзигә.

Кишигә қилған кишидә қалмас.

Кишигә қилған өзигә янар.

Кишигә ора колисаң, өзәң чүшәрсән.

Кишиниң түгмидәк әйиви көрүнәр,
Өзәңниң төгидәк әйивиң көрүнмәс.

Кишиниң һәкки кишидә қалмайду.

Киши санчиқ сөз ейтса, сән чиқу андин,

Көз көрүп, қол тутмиғичә, ишәнмә.

Көңли бузуқ башқилардин әйип издәр.

Көңлүмни тап,
Пулумни йә.

Көңлүң қалған йәргә барма.

Көңлүң рәнжисә, күлүп ойна.

Көңүлдә йоқниң көзи йоқ.

Көңүлниң аласи —
Худаниң баласи.

Көңүлсизгә көйнәк кийгүзмәпту.

Көрүп әслимә,
Әсләп көр.

Қазанға йолуқсаң қариси,
Яманға йолуқсаң ялиси.

Қазанниң гувачиси — чөмүч.

Қазиниң қайнап турса,
сениңдин үзлүк адәм йоқ.

Қапму тәң, қапчуқму тәң.

Қараңғу йолларни қатиллар билиду.

Қарға вақирашни билмисә,
Қушларниң көзини чоқуп ташлатти.
Қарғиға оқ атма,
Яманға сөз қатма.

Қарғиниң көзини қарға чоқумайду.

Қарғуни тайиғидин айрима.

Қассап достиға сөңәк бериду.

Қашаң пичақ қол кесәр.

Қәст қилғанни пәс қил.

Қетиқ төкүлсә, жуқи қалиду.

Қисиққа камситип қарима,
Көзүңгә қадилар.

Қитиғирниң ичи зедә,
Серик йөгәй басқан бедә.

Қичишқан йәргә тегипту.

Қойнум оғри,
Қончум оғри.

Қол қолни жуса,
Қол қопуп үзни жуяр.

Қудуққа түкәрмә,
Бир күни сүйини ичәрсән.

Қуш керип дәрәккә қонмапту,

Қув қерип һәмра болмапту.

Маңа қилдим дәмсән,
Өзәңгә қиларсән.

Мәйдә әғритқан аш әмәс,
Көңүл әғритқан — дост әмәс.

Мән яхши, сән яхши,
Тону қизиқ, нан яхши.

Мелиң барда миң дост,
Мал кәткәндә, қени дост?

Тәңгәң миңға йәткичә,
Өңгәң миңға йәтсун.

Мениң еди, сениң болди,
Тиливедим дора болди.

Мениң ишим сән билән,
Сениң ишиң ким билән?

Мусапир болмиғичә, мусулман болмас.

Мусапир оғулға яхши қилиқ қил,
Тилиңни хуш, чирайиңни иллиқ қил.

Нәсиһәт аччиқ,
Мевиси татлиқ.

Нийити яманниң қазини төшүк.

Ноқанчиниң нийити яман,
Суханчиниң — сөзи.

Оғри айдиңдин қорқиду.

Оғрини оғри тапиду.

Оғри оғрини қараңғу кочида учритар.

Оғурлуқ қилған адәм йәргә қарайду.

Отни кочилисаң өчәр,
Хошнаңни кочилисаң көчәр.

Һава очуқ яққан ямғурдин һәзир әйлә,
Күлүп туруп, жиғлиған айламдин.

Өзәңгә рава көрмигәнни
Башқиларғиму рава көрмә.

Өзәңни өзәң ойлимисаң,
Өзгә сени ойлимас.

Өзи йоқниң—көзи йоқ.

Өзи йоқниң худаси һазир.

Өйдин чиққанға ишт һавшумас.

Өләмәнниң көзидин қорқ.

Өлгән әзиз, тирик — хар бопту.

Өлүмән десә, урумән дәйду.

Өлүгини ишт йемәпту,
Тиригини — пишт.

Өлүк ешәк өлтүрүп тепиду.

Өлүмгә тутидиғанму пул,
Өлүмдин қутулдурғанму пул.

Өпкисини ичидин қекипту.
Пада баққанда дост едуқ,
Җигдə қаққанда айрилдуқ.

Падиша адил болса,
Пухралири майил болур.

Падишада болса адəлəт,
Пухраға қилар рапавəт.

Пəн тарттим əгри-тоқай
Путиға кийгүздүм чоқай.

Пəс, қилиду қəст.

Пиштнихор тимақтин түк үндүрəр.

Пичақниң «иштиги» судин өтүп,
лайда тохтар.

Пичақни өзəңгə сал,
Ағримиса, кишигə.

Поққа чалма атсаң, үзүңгə чачирайду.

Рəхми йоқ адəмдин
Рəхми бар ишт яхши.

Сақ көз жиғлиса,
Қарғу көздин яш чиқар.

Саман астидин су жүгəткəн.

Саму жүҗиниң чикилдиғиниға хуш.

Саниң жүҗигə ичи ағримас.

Сән бөрини айисаң,
Бөри сени талайду.

Сениң тапиниңға киргән тикән
Мениң көзүмгә кирсун.

Сесиқ гөшни чивин тапар,
Әски ишни — яман.

Сирини билип дост бол.

Сөйгинимниң көңли үчүн,
Соймисини соярмән.

Су әкәлгән хари-зар,
Қоза чаққан — әзиз яр.

Таз билән таз тағақ талишипту.

Тазни «таз» десә, өлгиси келиду,
Таз әмәсни «таз» десә,
күлгиси келиду.

Теги дүшмән дост болмас,
Өпкә-беғир гөш болмас.

Тепишмиғичә, елишмас.

Тилиниң тегидә тили бар.

Тимақ арисидин кир издәп жүрүпту.

Тоғра ейтқан туққиниға яқмапту.

Тоғурлиғи аз кишиниң — достлиғи аз.

Тоңғузниң бир тал түкини
жүлғунум жулған.

Тохуни оғурлиғанму оғри,
Тухумни — йегәнму.

Түгмидин қалған көңүлни
Төгә берипму алғили болмас.

Төр бешидики билән чиқишқичә,
Қазан бешидики билән чиқиш.

Төһмәтниң көзи йоқ.

Төһмәтхор бәрибир төһмәт билән өлүдү.

Доқунға доқ қилай,
Доқуң һәйран қалсун.

Тумшиғиға йемәй, бурниға су кирмәйду.

Турған тамға үсмәйду.

Түки қаянға ятса, шу янға сила.

Узунини қоюп, қисқисини кәс.

Үнмигән чиғ түвидин,
Төрәлмигән тошқан чиқти,

Хошнаң теч, өзәң теч,

Хошна һәққи —
Худа һәққи.

Худайим билип пақиға қуйруқ бәрмигән.

Һаваниң ямини кетәр,
Адәмниң ямини кәтмәс.

Һал таяқ, һалман таяқ,
Егисиниң бешини ярған таяқ.

Һәқ егиләр,— сунмас.

Һәқиқәткә дава йоқ.

Һәқ иш үчүн жиғлиса,
Қарғу көздин яш чиқар.

Һәқниң — нәқ.

Һәммидин қәдирлик нәрсә достур.

Һәрким қилар өзигә,
Асманға түкәрсә, йенип чүшәр үзигә.

Һәрким қилар өзигә,
Жиңнә санчар көзигә.

Һәркимниң нийити — өзиниң йолдиши.

Һесаплиқ дост айрилмас.

Чамғуни жулуп ташлиса, орни қалиду.

Чапанниң йеңиси яхши,
Достниң — кониси.

Чиқишмиғичә, бекишмас.

Чирақ түви қараңғу.

Чоң тоғач пишқичә,
Кичик тоғач көюпту.

Чүшкә немә кирмәс,
Дүшмән немә демәс.

Шамалниң алди қуюн,
Жедәлниң алди оюн.

Яғач қазан бирла қайнайду.

Яман адәмниң басқан изидин от үнмәйду.

Яман атақ билән жүргәндин,
Яхши атақ билән өлгән яхши.

Яман атни яйил басар.

Яман атниң териси үч күн тараклапту.

Яманниң җиназисидин,
Яхшиниң һекайиси әла.

Яман болмақ бир дәмчилик,
Яхши болмақ миң жилчилик.

Яман болсаң, асиду, —
Жугач болсаң, басиду.

Яманға яғ ярашмас,
Өшкигә юмғасүт.

Ямандин яр билән қач

Яманға қилғиниң,
Қумға сиңгиниң.

Яманға һажитиң чүшсә, йоқ дәйду,
Яхшиға һажитиң чүшсә, хоп дәйду.

Яманға өлүм йоқ,
Яхшиға — көрүм.

Ямандин қаравул қойсаң, оғри йәттә.

Яман инәк өлгичә сүтлүк аталмас.

Яман йолдаштин ялғузлуқ яхши.

Яман көздин жирақ бол,
Тил тумариң мән болай.

Яман күнләр яхши болар,
Яман адәм яхши болмас.

Яман қалсун уятқа,
Яхши йәтсун муратқа.

Яманниң һәммиси бузуқ болмас,
Яхшиниң һәммиси түзүк.

Яманлиқтин көзгә яш үнәр,
Яхшилиқтин еғизға аш.

Яманни ешиңға йолатсаң йолат,
қешиңға йолатма.

Қешиңға йолатсаң, ишиңға йолатма.

Яманни көрмәй яхшиниң кәдригә
йәтмәйду.

Яманни коюп бәрсә әркигә,
Күндә чиқирар бөркигә.

Яманниң ялиси жуқар,
Қазанниң — қариси.

Яманниң яманлиғи бар,
Киши билмәс — һелиси.

Яманниң яманлиғи өзигә янар.

Яманниң яхшилиғи йоқ,
Яман сөзниң — татлиғи.

Яманниң яхшиси болғичә,
Яхшиниң ямини бол,
Қармуқниң дени болғичә,
Буғдайниң самини бол.

Яманниң йолдиши болғичә,
Яхшиниң қурбини бол.

Яманниң касапити бир чақирим илгири жүриду.

Яманниң сүйини ичкичә,
Қапиғини сундур.

Яманниң тохмиғи йенида.

Яманниң тузға барғини қизға барғини.

Яман өзини билмәс,
Яхшини көзгә илмас.

Яман сийлиғанни билмәс,
Сийир — сийпиғанни.

Ятлансаң йениңда мән,
Ятланмисаң йәмәндә мән.

Яхши аз, яман көп,
Буғдай аз, саман көп.

Яхши билән болсаң йолдаш,
Еғир ишинда қолдаш.

Яман билән болсаң йолдаш,
Тегәр бешиңға таш.

Яхши билән йолдаш болсаң,
Йетерсән муратқа.
Яман билән йолдаш болсаң,
Қаларсән уятқа.

Яхши билән жүрсәң, күндә базар,
Яман билән жүрсәң, көңүл азар.

Яхши болсаң, тоюңға барармән,
Яман болсаң, өлүмүңгә.

Яхши болса, өзидин көрәр,
Яман болса, өзгидин.

Яхшиға яғдәк,
Яманға дағдәк.

Яхшидин җапа кәлмәс,
Ямандин — вапа.

Яхши көргән достуңға
яхши көргән нәрсәңни бәр.

Яхшилиқ йәрдә ятмас,
Яманлиқ өзидин ашмас.

Яхшилиққа яхшилиқ,
Һәр кишиниң иши,

Яманликка яхшилик,
Әр кишиниң иши.

Яхшиликниң йоли йәттә.

Яхшини махтисаң яришиду,
Яманни махтисаң адишиду.

Яхшини яндаштур,
Яманни адаштур.

Яхшини ят екән демә,
Яманни ат екән демә.

Яхшиниң айиғида қурут өлмәйду.

Яхшиниң яхшилиғини чиқар,—
Көккә йәтсун,
Яманниң яманлиғини чиқар,—
Тозуп кәтсун.

Яхшиниң яхшилиғи тегәр, һәр йәрдә,
Яманниң яманлиғи тегәр тар йәрдә.

Яхшиниң қолтуғидин йөләп, өрә қил,
Яманниң ағзиға уруп, пөрә қил.

Яхшиниң шарапити,
Яманниң касапити.

Яхши урушса, бәргили алдирайду,
Яман урушса,— алғили.

БАТУРЛУК, ӘРЛИК, МӘРТЛИК, НАМРӘТЛИК ВӘ ҚОРҚАНЧАҚЛИҚ ТОҒРИСИДА

Атанмиған әрдин атанған дөң яхши.

Атиғи йоқ әрдин хәшиги йоқ дөң яхши.

Атни чанида сина,
Әрни — сәпәрдә.

Ат өлсә, егири қалар,
Адәм өлсә, ети калар.

Әл тилигини әр ақлар,
Йәр даңқини әл сақлар.

Әндишиниң ети қорқақ.

Әргә бир новәт,
Йәргә бир новәт.

Әрдин әргә нәп.

Әр йеңилип, қолға чүшәр,
Қуш етилип,— торға.

Әр мән дегәнниң вәдиси түз,
Түз болмиса, униңдин үмүтни үз.

Әрниң ғеми әлдә.

Әрниң әри бар,
Йәрниң — йери.

Әрниң ичигә аләм патар.

Әрниң ялғини — өлгини.

Әрниң өзигә әмәс, сөзигә бақ.

Әрниң сөзи өлгичә, өзи өлсун.

Әр сөзидин янмас,
Йолвас — изидин.

Байлиқ — жутниң озуғи,
Батур жутниң қозуғи.

Батурлук биләктә әмәс, жүрәктә.

Бир йолвасниң өлүги
Миң түлкини тойдурар.

Бир қап яңаққа муштәк таш.

Бөридин қорққан қой бақмас.

Гәп қилған ешәктин алван апту.

Давагәр сус кәлсә, қази — мутиһәм.

Ейиқтин қорққан җаңгалға бармас.

Жиқилғанни йәр көтирәр.

Жиқилсаң, нардин жиқил.

Җәңдә өлгән — шейит.

Иландин қорққан ағамчидин қачар.

Ишт йәңгәнни талар.

Йетип қалғичә, етип кал.

Йетип өлгичә, етип өл.

Юз қарғиға бир шуңқар купайә.

Күч атисини тонумас.

Қорққанға қош көрүнәр,
Көләңгүчи бәш көрүнәр.

Қорққанда, мөшүккә чашқанниң угиси
сарай бопту.

Қорққандин бурун муш тәңләпту.

Қорққан йәрдә жин бар.

Қорққичә, алдиға чүшүп
қачқан яхши.

Мәрт йеңилсә, мәйданда қалиду.

Мәртни мәйданда сина.

Миң қарғиға бир салға.

Он тал жиңнини сокса,
бир тал төмүнә болмас.

Отниң тешида көйгичә, ичидә көй.

Оттуз йешида әр аталған.
Қирик йешида шир атилар.

Өзиниң көләңкисидин өзи үркүпту.

Өлүштин қорқма,
Өләмән болуп келиштин қорк,

Сәнму шүк, мәнму шүк,
Һәммимиз молун мөшүк.

Суға чилинип кәткән киши
Ямғурдин қорқмайду,

Суға чүшкән чашқандәк.

Таяқ дөни көндириду.

Тошқандәк юз жил яшиғичә,
Йолвастәк бир жил яшиған артук.

Туруп өлгичә, уруп өл.

Уруштин кейин батур көпийәр.

Шәңгининдин қорқмаймән,
Қонақлиқтин чиқмаймән.

Ширни йәңгән батур әмәс,
Аччиқни йәңгән батур.

ЕҺТИЯТЛИҚ, ҺОШИЯРЛИК, ТӘВӘКӘЛЧИЛИК ВӘ БЕПӘРВАЛИҚ ТОҒРИСИДА

Абройиңни йешиңдин сақла,
Чапиниңни йеңидин.

Авайлимай уруведим,
Ағримай өлүп қалди.

Ағизи көйгән пүвдәп ичәр.

Ағриштин илгири кепиниңни тәйярла.

Аз йәп, асан тирил.

Алди-арқаңни көрүп бас.

Алдиңға маңсаң, кәйниңгә қара.

Алдириманң, аста келәр,
Тиңирқиманң, таңла келәр.

Алқиш алған аман,
Қағиш алған тамам.

Алма дәп, үзүвалма,
Салма дәп, қойнуңға салма,

Алмиғи бар салмиғи йоқ,
Беғи бар ғеми йоқ.

Аманәтни тутманң,
Йоқалса, төләрсиз.

Там түвидә олтарманң,
Жиқилса, өләрсиз.

Анийни аний тапсаң,
қиямәттә сориғи бар.

Ант ичкүчигә көнмисәң,
қан ичкүчи келәр.

Атқан оқ йенип кәлмәс.

Ат орниға ешәк бағлима.

Ат тапқичә, егәр тап.

Ат тапқичә ешәк мин.

Ахча тапсаң, санап ал.

Ахшими гәп қилсаң,
кулақни қулаққа яқ,
Күндүзи гәп қилсаң, әтрапиңға бақ.

Ач қалғанға қазан астурма,
Музлиғанға от яқтурма.

Ачлиқта туткан қачаңни
тоқлуқта унтума.

Бала жиғлимиғичә, ана әмчәк салмас.

Бала-қаза дәрәх бешида әмәс,
Адәм өзиниң қешида.

Бала-қаза көрүнүп кәлмәс,
Пут-қолини сангилитип.

Бармаймән дегән түгмәнгә
йәттә қетим берипту.

Басқан изиңни билип бас,
Алди-артиңни көрүп бас.

Башлиған ишниң ақивитигә қара.

Белиңни бағлап,
Чеғиңни чағлап иш қил.

Бир ишик қоюш үчүн, миң ишик көр.

Бир күн алдириғандин
қириқ күн әқил сорима.

Бир, чоңниң сөзигә кир,
Бир,— кичикниң.

Өгүсиз сөңәккә пичақ сүрмә.

Бозәкни бозәк әтсәң,
Хорлиғини тартисән.

Болса болар, бормиса, из пули болар.

Бойнини егәлмисәң, қолини сөй.
Боюн йәтмигән йәргә есилма.

Бөрә йоқ демә, бөрк астида.
Яв йоқ демә, яр астида.

Гуман иманни қачурар.

Дәллалға ейтма сириңни,
Алдавалар сийириңни.

Дәрәққә чиқсаң, еғитип көр.

Дәрия йеқин туруп тәшна болма.

Дәшнәм йегиним —
Бәш нан йегиним.

Дуния ишини ахирәткә қалдурма.

Ейиқ билән турмақ —
Тәвәккүлни қолға алмақ.

Есиңниң барида етигиңни яп.

Етимни такка бағлидим,
Өзәмни — һәккә.

Иштниң йенида сөңәк ятмас.

Иштин корккан гадай әмәс.

Йә пукка,
Йә чикка.

Йәп тур,
Бәк тур.

Йәттә өлчәп, бир кәс.

Йолвасни йәңдин чикарма.

Кәмбәғәл болай десәң,
Нәк елип, несийға сат,
Ағримай өләй дәсәң,
Әски тамниң түвидә ят.

Кәскән тоғач тепишмас.

Кепил болсаң, кепиниң көйиду.

Кетәр жаһанниң кари,
Каниға иккилик ари.

Кетимән дәп отуңни өчәрмә.

Кирәр йериң кәң болсун,
Терәр йериң нәм болсун.

Коза күндә сунмас, күнидә сунар.

Көзгә илмиған путқа чомақ.

Көзи мидирлиғандин қорк.

Көзүм көрмисун,
Көтүмни бөрә йесун.

Көргән күниңни унтума,
Шир чоруғуңни курутма.

Көсәй узун болса, қол көймәйду.

Күләлмисәң, һижайма.

Күнлүк йолға чиқсаң, айлиқ озуқ ал.

Қарға балисиға:
«бир қарап, икки чоқи» десә,
Балиси «икки қарап, бир чоқи» дәпту.

Қарғу һасисини бир кетим йоқитиду.

Қичишқан йәрдә пишт бар.

Қомучни қия тутсаң, қолуңни кесәр.

Қурут яғачни ичидин йәр.

Муздин өтсәң, авал өт,
Оюлғичә өтәрсән,
Судин өтсәң, кейин өт.
Аққинини көрәрсән.

Оғидин шипа издимә,
Оғридин — банә.

Оғри алған малға егиси сәвәп.

Ойлимай қилған ишиңда,
Күндә ғоға қешиңда.

Ойнап гәп қилсаңму,
Ойлап гәп қил.

Ойлимай сөзлисәң,
Ағримай өлүсән.

Он қетим ойла,
Бир кетим сөзлә.

От көрүнгән йәргә барма,
Ишт һавшиған йәргә бар.

Өзәңгә пухта бол,
Хошнаңни оғри тутма.

Өзәңни чағла,
Белиңни бағла.

Өйдики сөз базарға тоғра кәлмәпту.

Өйиңниң кәйнидә сөзлимә,
Ишик кәйнидә киши бар.

Өләр тоңғуз өлди.

Өлүдиған җанма,
Шиллиң етәр ярға.

Өлүктин яманлисаң өлүп бақ.

Пишмиған тойға қазан асқили болмас.

Пулсиз базарға барма,
Ашиқсиз — мәйлисигә.

Путуңниң тоғрилиғиға қарима,
Йолуңниң тоғрилиғиға қара.

Пушайман пайда бәрмәс.

Сақи болсаң, сақ бол.

Сақланғанни худа сақлайду.

Санимай, сәккиз демә.

Сән таш санисаң, хәх қум санайду.

Сәһәрдә қопқан иштин қорқ.

Сөз бәргәнгә үз бәрмә.

Сөзни қилиштин балдур,
ағизиңда пиширивал.

Суға мәнлик қилишқа болмайду.

Таяқ тәккичә, бешиңни тарт.

Ташқа чач, бәхтиңдин көр.

Тәвәкәл қилған ишта әндишә бар.

Тәләйдә боң-боң.

Тәлвигә чомақ тутқузма.

Торустики кәкә бешиңға чүшүп кәтмисун.

Тохудин тах бол,
Сеғизғандин сақ.

Тохуримни тах демә,
Мөшүгимни пиш.

Төгә көрдүңму?— Моюю.

У янға бақ, бу янға бақ,
Әтигән туруп, хошнаңға бақ.

Үзүшни билмисәң, суға чүшмә.

Хошәмәтчи болмай десәң, тамагәр болма.

Һаң бақма, һаң баққанни бөрә йәр.

Һарву бурулуштин илгири ғичилдайду.

Һәддиңдин ешип кәтмә,
Җилвә қилипла қойса.

Һошияр болсаң апәт көрмәйсән.

Чашқанниң өлгиси кәлсә,
Мөшүкниң қуйриғиға есилар.

Чашқан төшүгигә патмиса,
Көтигә ғәлвир есипту.

Чечән жигит илан көшигәнни туяр.

Чиқмақ тәс, чүшмәк асан.

Чирақ пәлигән хизмәт әмәс,
Өчәрмигичә һесап әмәс.

Чөшүрини хам санима.

Шамалға қарши түкәрсәң,
Өзәңгә чүшиду.

Яғач кәссәң, узун кәс,
Қесә-кесә қисқирайду.

Төмүр кәссәң қисқа кәс,
Соқа-соқа узирайду.

Язни көрүп қишлиқ кийиминңни ташлима,
Қиш кәлгәндә, көзүңни яшлима.

Ййи билән ағинә болма,
Йеңи бай билән иш тутма.

Ятқан иланниң бешини дәссимә.

Яхшилиқни унтума,
Яманлиқни көңүлдә тутма.

ҮМҮТ, СӘВИР-ТАҚӘТ, ҚАНАӘТ, ЧИДАМ, СӘВИРСИЗЛИҚ, ТАҚӘТСИЗЛИК ҺӘМ АЛДИРАҢҒУЛУҚ ТОҒРИСИДА

Адәмни үмүт яшитиду,
Ғәм қахшитиду.

Адәм өлмәй, рисқи түгимәс.

Аз болса, кетәр,
Көп болса, йетәр.

Ала қарғида елишиң болса,
бир күни аларсән.

Алдирап учқан өдәк бешичиму,
кәтичиму учар.

Алдириғанда аллақули бозчи бопту.

Алдириғанда дөңгә мөкүпту.

Алдириғанда «ләбәй» тепилмас.

Алдириған ишқа шәйтан арилишар.

Алдириған йолда қалар,
Маңғилиған өйигә барар.

Алдириған қалар.
Буйриған алар.

Алдириғанниң бурни қанар,
Алдиримиған ләззәт алар.

Алдириғанниң ешиги йетивапту.

Алдириғанниң ошуғи тейипту.

Алдириғанниң тапини қичишар.

Алдириған сүлүк гүрүч яғичини чишләр.

Алдириған — шәйтанниң иши.

Алдиримисаң, һарвуда тошқан аларсән.

Алмиған байталниң балисини чүшүрүпту.

Алтун чиримас,
Дава қеримас.

Анчилик аччиқ пияздиму бар.

Анчилик иш
Қанчилик иш.

Арзуға әйип йоқ.

Арпа терип, буғдай алимән демә.

Асмандики ғазниң шовисиға ба-
нан чилап йәпту.

Аста маңған ешип кетәр,
Жүгрәп барған йенип келәр.

Аста маңсаң, жирақ кетисән.

Атниң тәпкинигә ат чидайду.

Атни сатсаң, жүгини қалар.

Аттин айрилсаң айрил,
Егәр-тоқумдин айрилма.

Аччиғиң кәлгәндә,
Сол қолуң оң қолуңға яр болсун.

Аччиғиң кәлсә, бармиғиңни чишлә.

Аччиқниң дориси — сүкүт қилмақ.

Әқлиңгә әқил қош,
Жәһлиңгә — сәбир.

Бариға барикалла.

Бариға барчә,
Йоқиға йоқчә.

Бариға бәрикә.

Бариға пәтә,
Йоқиға әтә.

Бар-йоқни билмәйду,
Һәсәл тартиду көңлүм.

Бизму сийир сағармиз,
Тамға тезәк яқармиз.

Бир жилға тошқан терисиму чидайду.

Ғуличиға чидап, ғеричиға чидимапту.

Ейиқни өлтириштин авал терисини
сатмайду.

Жирақтики су билән уссулуқ қанмайду.

Жүжини күздә сана.

Жүмәдин үмүтүң болса,
Йәкшәмбидин һәрикәт қил.

Ичиңдин чиққан көмүрни
Яғлиғиңға түгүвал.

Йолвасни йәңгән әр әмәс,
Аччиқни йәңгән әр.

Йорға мингән йолда қапту.

Кейинки пушман —
Өзәңгә дүшмән.

Көргүниңдин көптүр көрмигиниң,
Көрмигәнни көрүсән өлмигиниң.

Көрүнгән тағ жирақ әмәс.

Қанаәтлик кишиниң қарни ток.

Қанаәтлик қосақ тойғузиду,
Қанаәтсиз калини сойғузиду.

Қарғилар «қақ» етәр,
Өз көңлини шад етәр.

Қарғуниң тилиги — икки көз.

Қолуң йәткән шахниң шаптулиси татлик.

Қураллиқ дүшмәнгә болмиғанда тәң,
Пурсәт күт, қилмиғин униң билән жәң.

Қушқач болсиму гөш.

Мөшүк аптапқа чиқамду.

Мусулманчилиқ аста-аста.

Оқтәк келип, поқтәк совупту.

Олтарған қиз орнини тапар.

Он тоқа-тогадин бир тохла териси әла.

Өдәкниң ғөшини йесәң,
Ғазниң пейида бол.

Өлгәнниң кәйнидин өлгили болмас.

Өлмигән жанда үмүт бар.

Өлүккә гөр тепилғанда,
Тирикә өй тепилар.

Өлүп өскән мал яхши,
Билип өскән жан яхши.

Өткән ишқа салават.

Өшкигә чигитни берип,
қуйруғидин тутупту.

Сәвир қилсаң, шадлинарсән,
Алдирисаң, алдинарсән.

Сәвирлик мәхсәткә йетәр,
Бесәвирлик өз айиғидин жүтәр

Судин ғәлвүрни алғанда көр.

Суни көрмәй өтүк салма.

Теч көңүлгә тузсиз омач.

Тоққуз қизниң толғиғи бир кәлди.

Тошқан терисиму үч күн чидапту.

Төрт кәлгәндә сази мән,
Бәргиниңгә рази мән.

Туруп турғанни тохтап йә,
Кетип барғанни қоғлап.

Түнүгүн дәрәх тикип,
Бүгүн көләңгүчидә олтармақ бопту.

«Худасини» дәп, «бәндисини» дегичә,
уруп өлтүрүвәтти.

Чоң қизиңни бәрмисәң, кичигигә разимән.

Яғмиған ямғурға чәкмән йепинма.

БИЛИМ, ҺҮНӘР, КӘСИП, ӘҚИЛ, ПӘМ-ПАРАСӘТ, БИЛИМСИЗЛИК, ТӘҖРИБИСИЗЛИК ВӘ АХМАҚЛИҚ ТОҒРИСИДА

Авалқи қулақтин кейинки мүңгүз озар.

Адашқанниң әйиви йоқ,
Қайтип өйини тапса.
Ечилғанниң әйиви йоқ,
Өзини билип япса.

Адәм билгәнни оқуйду,
Тоху көргәнни чоқуйду.

Адәм болидиған бала йешидин мәлүм,
Галди-гулдуң — бешидин.

Адәмдә әқил болмиса,
көзи — там төшиги.

Адәмниң һөсни баш билән.

Ала қарға алман болсиму,
қарчиғиниң орнини басалмас.

Алим болсаң, аләм сениңки.

Алим билгинини ейтар,
Ахмақ — йегинини.

Алтунни дәссәп, тухум оғурлапту.

Алтунниң қәдирини зәргар биләр.

Алтунчиниң миң урғини —
төмүрчиниң бир урғини.

Аптап ичидә йәр издәпту.

Аридики ахмақ,
Тоғридики тохмақ.

Ат азғини тайни әгишәр.

Ата кәсипиңни ташлима.

Аталмас оқидин көриду.

Аталмиғанниң оқи алтә ғулач кетәр.

Аталмиған оқидин көриду,
Йенип келип — хотунидин.

Атаңдин дуния қалғичә,
Базарда чәйдуруң қалсун.

Атиси атмиған қоңғузни,
Балиси етипту тоңғузни.

Ахмақ әлчи икки тәрәпни бузиду.

Ахмақ билән сөзлүшишкә,
ахмақлиқ керәк.

Ахмақ билмәс етиниң һарғинини,
Қоса билмәс өзиниң қерилиғини.

Ахмақ күндизи чирақ яқиду,
Йеғи түгәп, кечиси айға бақиду.

Ахмақниң ағизида оңай,
Патишаниң — ғәзнисидә.

Ахмақниң әқили чүштин кейин.

Ахмақниң дости тола,
Пиязниң — пости.

Ахмақниң оңи йоқ,
Чапининиң — йеңи.

Ахмақниң чоң-кичиги йоқ,

Ахмақтин әқил сорима.

Ахчаңға ишәнгичә, әқилиңгә ишән.

Аччиқ алдидин жүрәр.
Әқил — кәйнидин.

Аччиқ әқилни кесиду.

Аччиқ-татлиқни тетиған билиду,
Жирақ йеқинни—жүргән.

Әдәпни беәдәптин үгән.

Әдәпни седәптин үгүнүпту.

Әқилсизниң ели йоқ,
Тиңшиғидәк гепи йоқ.

Әқил — жутниң ағиси,
Уста — жутниң чакаси.

Әқил яшта әмәс, — башта.

Әқил керимас,
Алтун чиримас.

Әқиллиқниң ети һармас,
Тони тозимас.

Әқиллиқниң қәдири
Ахмақниң йенида билинәр

Әқиллиқ өзини әйипләр.
Надан — достини.

Әқилниң қоли нәпсиниң тизгинини
тутиду.

Әқилсиз башниң дәрдини пут тартиду.

Әқилсиз билән полу йегичә,
Әқиллиқ билән таш тоши.

Әмили йоқ сопидин
Тухуми йоқ тоху яхши.

Әр кишигә йәтмиш түрлүк һүнәр,

Әсликни әл биләр.

Әһли даниш қаза қилмастин хоп,
Әгәр қаза қилса, қалур даниш туруп,

Бала кичигидин билинәр,
Терә — қулиғидин.

Баланни чоң қилип, моллиға бәр,
Моллидин елип,— ордиға.

Баш қәйәрдә болса,
пут шу йәрдә.

Бәл бағлиған билән әр әмәс,
Чач тариған билән — хотун.

Беликчиниң күни суда.

Бешида барниң,
Қешида бар.

Билгән билгинини ишләр,
Билмигән бармиғини чишләр.

Билиги чоң бирни йәнсә,
Билими чоң миңни йеңәр.

Билим — еқилниң чириғи.

Билимсизгә иш йоқ,
Ишсизгә аш.

Билимликниң гепи оң,
Билимсизниң гепи тоң.

Билимсизгә һал ейтқичә,
ичиңдә сесип кәтсун.

Билмигәнни сорап билгән алим болур,
Билмәй туруп соримиған залим болур.

Бир сәр алтунуң болғичә,
Бир сәр әқлиң болсун.

Болудиған он йешида баш болур,
Болмайдиған қириқ яшта яш болур.

Болудиған ашлиқ көкидин мәлүм.

Бурниға йемигичә, молла болмас.

Бурниға су кирмәпту,
Бешиға — еқил.

Гөһәрлик болуштин,
һүнәрлик болған артуқ.

Дуканчи таразидин оғурлар,
Сетиқчи — мәккарлиқтин.

Дутарчи дутарчини көрсә,
Қоли титирәйду.

Ешәк ешәктин қалса, қулиғини кәс.

Ешәк жүриги ат болмас.

Ешәккә күчүң йәтмисә, ур тоқумни.

Ешәк отта тохтимай,
Похта тохтапту.

Ешәк тәхийигә[1] ешәкликтин башқини
үгәтмәйду.

Җанлиқ надан — өлүк,
Җансиз алим — тирик.

Җәһил — дүшмән,
Әқил — дост.

Иза тартип соримиған өзигә залим.

Илимлик — нур,
Наданлиқ — хор.

Инәккә су көрсәтмә,
Ахмаққа — қиз.

Ишт билән сайә талишипту,
Мөшүк билән — төр.

Иштниң бешини тәхсигә алса,
тохтимапту.

Қажни базар оңлайду.
Сараңни — мазар.

Қәкликниң меңишини маңимән дәп,
Қарға меңишини унтуп қапту.

Кийимиңгә қарап қарши алиду,
Әқлиңгә қарап узутиду.

Кириштин бурун чиқишни ойла.

---

[1] Тәхәй — хотәк.

Кичик бала эмэсмэн,
Эмчэкни «мэмэ» дегили.

Киши эқли билэн бай болғичэ.
Өз эқлиң билэн гадай бол.

Көңүлниң көзи болмиса,
Көз дегэн — там төшиги.

Көп қериниң ичидэ бир бала дана
болиду.
Көп бала ичидэ бир қери бала болиду.

Көп яшиғандин сорима,
Көпни көргэндин сора.

Көп көргэн көпни билэр,
Көп сөзлигэн — немини.

Көрэ-көрэ көсэм болиду,
Сөзлэ-сөзлэ, чечэн болиду.

Күчүк басмас ширниң изини,
Еси бар билиду гэпниң түзини.

Күчиңгэ ишэнмэ, хар болисэн.

Қара ақармайду,
Сараң сақаймайду.

Қарғиниң меңишини дораймэн дэп,
Қушқачниң пути жирилип кетипту.

Қарғуға күнму охшаш, түнму охшаш.

Қарғуниң барғинини сорима,
янғинини сора.

Қариға совун, дөткә нәсиһәт кар
қилмас.

Қашни түзүтимән дәп,
Көзини чиқиреветипту.

Қириқ ашчидин бир башчи яхши.

Қирсиз йәр болмас,
Һүнәрсиз — әр.

Қойни қассап сойсун,
Алтунни зәргар соқсун.

Қолидикини қирик қетим истәпту.

Қулиғи туруп,— гас,
Тили туруп, гачча.

Мални кепәккә ал,
Баққучини — алтунға.

Мални тапқан бақсун,
Отунни чапқан яқсун.

Машиничиниң түгмиси қадалмас.
Моздузниң өтүги ямалмас.

Мевисиз дәрәхкә ким бақиду,
Мевилик дәрәхқә һәркйм чалма атиду.

Мозайниң жүгриши саманлиққичә.

Молла билгинини оқуйду,
Бөзчи билгинини тоқуйду.

Молла оқуп йәйду,
Қарға чоқуп йәйду.

Молла тола болса, қой һарам болуду.

Моллиға он таяқ,
Наданға бир таяқ.

Моллиға бәрдим, оқи дәп,
Устиға бәрдим, тоқи дәп,
Сени ким ғораз қипту,
Мекиянни чоқи дәп.

Овни овла овчи билән,
Тойни тойла тойчи билән.

Оғрини карақчи урупту.

Ойналмиған балиға
Очақ алди тар кәпту.

Ойнашмиғин надан билән
Надан жүрәр кодаң билән.

Ойчи ой ойлиғичә,
Төгичи судин өтүп кетәр.

Оқумай молла болмас,
Чоқумай — қарға.

Оңниң ойида,
Сараңниң ағзида.

Өзәңдин жуқурға қарап, пикир қил,
Өзәңдин төвәнгә қарап, шүкүр қил.

Өзәңниң кимлигиңни билмәкчи болсаң,
Кишиниң қизиға әлчи әвәтип көр.

Өзини сориған жут сорар.

Өзини сориған қази ишигигә бармапту.

Өзини сориған шәргә султан,
Өзини соримиған өтүккә ултан.

Өкүз билән тәң болимән дәп,
Пақа йерилип кетипту.

Өлүккә жиғлиған ист көзүм,
Наданға ейтқан ист сөзүм.

Өмчүк өмүләйду,
Өмүлигәнни көрәлмәйду.

Парасәтсиз палакәткә йолуқар.

Пәләккә алдинип,
Хәмәксиз қапту.

Плансиз иш — қелипсиз хиш.

Пул тапқичә, әқил тап.

Пул тапқичә илим тап.

Путалмиған яғач тикәнлик.

Санда бар, санақта йоқ.

Сараңдин соримисаңму өзи ейтар.

Сарацниц оци йоқ,
Пашиннң орни.

Сараңниң оң-тәтүриси йоқ.

Сараң алдириса, күләр.

Силап бекип,
Силиғидин билдим,
Тиңшап бекип,
Тиниғидин билдим.

Сорап билиш әйип әмәс.

Сора-сора, билип апту
Уюла-уюла, кейин капту.

Сөзлигән ахмақ болсиму,
Аңлиған анлиқ болсун.

Сөзни тежимәлдин сора,
Йолни — карвандин.

Тазниң һечнемә билмәйдиғини
Көрүк астиға кирип ат үркитәр.

Тәлим бериш үчүн, тәлим елиш керәк.

Тешиңни кийим билән боя,
Ичиңни — илим билән.

Теши тал-тал,
Ичи ғал-ғал.
Куруқ сөләт,
Яғач пәшмәт.

Ток-ток етәр төмүрчи,
Пулңи усар көнчи.

Тоху билгинини қичқириду.

Тоху даңгал чүшәйду,
Отунчи — жаңгал,

Тохуниң чүшигә терик, кириду.

Тоху тоңғансири,
Дәрәхниң учиға чиқиду.

Төгә минип, төгә издәпту.

Төгидәк боюм болғичә,
Түгмидәк әқлим болсун.

Төгиниң әқли болса,
Янтаққа боюн узутамду.

Төгиниң мазар билән иши йоқ.

Төгиниң чақчиғи — бир бағ пахал.

Төмүрчиниң бир урғини —
Жиңничиниң юз урғини.

Түзәш үчүн бузуш керәк.

Түрүк молла қазан беши айлинар.

Уялма шарапәтни үгүнүштин,
Тону болар жайиң, қалсаң тонуштин.

Улуқ йолни коюп өлгүчә һәй яр,
Қәдәм қойма тәйяр йәргә зинһар.

Уруғини билмигән уй тәлвә.

Уста барда қолуңни тарт,
Молла барда тилиңни.

Уста мәну, уста мән.
Уста көрсәм, йолда мән.

Устини уста қилған буйруқчи.

Учушни билип, чүшүшни билмәпту.

Үни йоқниң — хуни йоқ.
Билимсизниң муңи йоқ.

Хәридарда көз болса,
Қассап аштин өләр.

Һамақәтни «һармаң» десә,
Һарғанда, өзи тохтайду.

«Һә» десә, «һә» дәптимән.
Қуруқ думбақни егиләптимән.

Һәқиқәт истисәң, өлтәр иланни,
Терикәт истисәң, қийнима жанни.

Һәммә ишни молла биләр,
Молла қопуп көлгә сийәр.

Һәрбир оңушсизлиқ бир әқил бериду.

Һүнәр бәрсәң қолуң билән,

Ү барар сениң йолуң билән.

Һүнәрвән бай болмас,
Қосуғини ач қоймас.

Һүнүри бар қул өлмәс.

Һүнәрлик қул ач қалмас.

Һүнәрлик өлмәс,
Һүнәрсиз күн көрмәс.

Һүнәрлик хар болмас,
Һүнәрсиз бай болмас.

Һүнәр — пүтмәс гөһәр.

Һүнири йоқ кишиниң
Бәрикити йоқ ишиниң.

Чақмақни атқа тегишкән ахмақ.

Чала молла дин бузар,
Қалаң һарву йол бузар.

Чала молла туңчи адәм өлтүрәр.

Чапиғини алимән дәп, қарғу қиптү.

Чечәнниң тили,
Чәбдәсниң қоли.

Чөлдә жүргән доғдақ
Көл қәдирини билмәс.

Көлдә жүргән ғаз чөл қәдирини билмәс.

Яғач қулаққа гәп өтмәс.

БӘХИТ, ТӘЛӘЙ, ХОШАЛЛИҚ, ОҢУШЛУҚ, БӘХИТСИЗЛИҚ, ҚАЙҒУ-ҺӘСРӘТ, ОҢУШСИЗЛИҚ ТОҒРИСИДА

Авалқисини боран алди.
Кейинкисини — шамал.

Ағзи ашқа йәткәндә,
Беши ташқа йетипту.

Ағриқ сақайғиси кәлсә,
тевип өзи келиду.

Ағриқ бешимға алтә таяқ.

Ағрип сақайған жан олжа.
Йоқулуп тепилған мал олжа.

Адашқанға ямашқан.

Адәмниң кичиги болғичә,
Иштниң күчиги бол.

Адәмни үмүт яшитиду, ғәм қахшитиду.

Азлиған артип қалиду.

Алдириған қалар,
Буйриған алар.

Аран тапқан ешимға йәнә чечәк
чиқипту.

Артиғини әл алсун,
Қалғинини — сәл.

Асмандин тога яғса,
Тумар пуручи тәгмәпту.

Асман жирак, йәр каттик,
Өләй, десәм, җан татлик.

Аһ десә, өпкиси көрүнәр.

Ач косиғим — теч косиғим.

Әски тамда кушкач тола,
Намратка — путлаш.

Базарға чик, бәхтиңдин көр.

Баланиң ойнишиға бак,
Казиниңниң — кайнишиға.

Бари-йоки бир балам,
Баш-көзи таз балам.

Бар пулумни оғри алди,
Калғинини — рәмчи.

Бәхитсиз киз тезәк тәргили чикса,
Калилар суға тезәкләпту.

Бәхти бар тапиду,
Бәхти йок чапиду.

Бетәләйгә су кәлсә,
Алликодун яр кетипту.

Бетәләй талкан йесә,
Кардин боран чикипту.

Бешиңға һәр бала кәсә,
Өзәңниң пәйлиңдин көр.

Беши таш, айиғи таш,
Беши катканниң иши каж.

Бизгә кәлгәндә сайниң сүйи
тохтап қапту.

Бир башта миң хиял,
Миң башта бир хиял.

Бир гөргә су кирсә,
Миң гөрдә әнсизлик.

Бир даңгалда икки пахтәк.

Биридин кәчмигичә бири йоқ.

Бир хар болған,
Бир әзиз болмай қалмас.

Гүл сәһәрдә ечилиду,
Хиял — кечидә.

Ғерип болсаң, от сун.

Ғерипниң тәливи ижавәт.

Давасиз дәрт болмас,
Һәвәссиз — кери.

Дат төмүрни йәйду,
Һәсирәт — өмүрни.

Дәрди бар бостанда яткичә,
Баяван яхширақ.

Дәрт билмәс адәмдин,
Билсә һайван яхширақ.

Дәрди болмиса, жиғламду Қаваш.

Дәрди йоққа, «вай чишим» демә.

Дилазардин худа безәр.

Дөләт қуши қонса чивин бешиға.
Сумруқ келәр күндә униң қешиға.

Егиз тағму күнни тосалмас.

Епи кәлсә, сепи өзидин.

Ешәк мингәнниң икки пути
теч болмайду.

Ешиги йоқ молламниң қулиғи теч.

Ешигим ятай дәйду,
Мән кетәй дәймән.

Жиғлиғандин сорима, күлгәндин сора.

Жиқилған там диванини бесипту.

Житимниң ағзи ашқа йәтсә,
Тумшуғи ташқа йетипту.

Җиндин қорқуп, алвастиға йолуқупту.

Икки сәттин гүлдәстә чиқар.

Иланниң яман көргән оти ағизиға
чүшүпту.

Ичим жиғлайду,
Тешим күлиду.

Ичи толмиса, тешиға чиқмас.

Ичмәс йәрдә су тола,
Йемәс йәрдә — от.

Иш оңға тартса,
Иштан қуңға тартипту.

Йеға яқидин алса,
Ишт етәктин алар.

Йоққа немә йоқ,
Ериқтики суму йоқ.

Қәлмигән тәләйдә анаңниң һәққи барму.

Келәр йериң кәң бопту,
Һәммә саңа тәл бопту.

Керәккә терәк жиқилиду.

Кишиниң қәйири ағриса,
Шу йерини сөзләйду.

Көктин издигәнни йәрдин тапти.

Көрмигиним көп,
Йемигиним чөп.

Күлмә кишиниң дәрдигә,
Өзәңгә келәр этигә.

Қайтқан малға бәрикә бар.

Қарғиға етиведим, қалиға тәгди.

Қарғу мөшүккә өлүк чашқан учирапту.

Қарғуни ярда қистапту.

Қарним үчүн жиғлимаймән,
Қәдирим үчүн жиғлаймән.

Қеришқанға йепишқан.

Қетиқ ичкән қутулди,
Тавақ ялиған тутулди.

Қосиғида ағриғи болмиса,
Тавуз йейиштин қорқмайду.

Қушқачтин қорққан териқ тәрмәйду.

Ләгләкниң келишини сорима,
кетишини сора.

Мән қилармән оттуз,
Худайим қилар тоққуз.

Мән чалмини ченәй десәм,
Чалма мени ченәй дәйду.

Милтиқсизға кейик учирар.

Миң сәрни йоқатқан бир сәр.

Мусапир иштниң қуйриғи ичкири.

Нахшини бир ейтиду зоқмән.
Бир ейтиду дәртмән.

Овчи дәт йәйду,
Бала-җақиси әт йәйду.

Оғлум йәп, овға чиқти,
Қизим йәп, қирға чиқти.

Ойлимиған буйримиған аштин ичәр.

Ойлимиған йәрдин түлкә чиқипту.

Оюндин оймақ чиқиду,
Қазандин — қуймақ.

Он күлкиниң бир жиғиси бар.

Ониғанға йониған.

Оттуз розиниң үч күнлүк һейти бар.

Ошуқ дөләт — башқа тажә.

Өзәмниң дәрмән,
Жүгрүп қопуп йәрмән.

Өзәңдә бар — аләмдә бар,
Өзәңдә йоқ аләмдә йоқ.

Өзи бәг, өзи хан.

Өзи қилған әр өзи жиғлимас.

Өзиниң путиға өзи кәкә чепипту.

Өлгәнниң үстигә тәпкән.

Өлүк ешәк өллүрүп тепәр.

Өлүп-өлүп аз қалди,
Зади икки таз қалди.

Пути кичик чаққанни кийәр,
Пути йоған — тапқанни.

Пушайманни алидиған қача йоқ.

Пушқиғиға пишт чүшүпту,
Ешиға — чивин.

Пүтәр ишниң бешиға,
Яхши келәр қешиға.

Рәңгиңгә ишәнгичә,
Бәхтиңгә ишән.

Сайдин таш тепилмапту,
Ахтамиликтин — даңгал.

Ғунжунға чүшкән күн,
Мозайғиму чүшүду.

Сөз қоғлиған балаға йолиқар.
Йол қоғлиған — ғәзнигә.

Таз қизға әр тапмақ —
Қийдам кәкигә сап тапмақ.

Таллап-таллап, тазға учрапту.

Тәләйсизгә су кәлсә,
су бешидин яр кетәр.

Тәләйсиз сеңиға буғдай қуйса,
арпа чиқипту.

Терик тулумда,
Житим булуңда.

Төгигә янтақ дәргаһ болса,
бойнини егәр.

Хәридариң болмиса,
Зибалиғиң нә етивар.

Худа бәрсә, пәйғәмбирим ғиң
қилалмайду.

Худа урғанни худавәди
қошлап урупту.

Хуптәндин қечип, тәрәвгә
йолукупту.

Һаңримиған ешәктин алван апту.

Һәҗәп кәлди тепилип,
Илмигимгә сепилип.

Һәқсиз аччиқ туйилиду.

Һәрким өз ғемида,
Қери қиз әр ғемида.

Һәркимниң өзигә чушлуқ дәрди бар.

Һәрким өз өйидә падиша.

Һәрким чиққан теғим
егиз болсун дәйду.

Һеч нәдә йоқ еди бу доға,
Нәдин чиқти бу ғоға.

Һөпүп дөңгә чиқса, қуш йәр,
Житим төргә чиқса, муш йәр.

Чирай көрүп, һал сора.

Шапақта тейилип,
Уруққа зоң олтурупту.

Шәрти кетип, пәрти қапту.

Яяқ кишигә янчуқму еғир.

Яқилар етәк болди,
Етәкләр — яқа.

Ямғурдин қутулуп,
мөлдүргә йолуқти.

Ямғур таққа бир яғса,
Терәккә икки яғиду.

Ярни тапқанда гәп йоқ,
Гәпни тапқанда — яр.

Яхшиға көрүм йоқ,
Яманға — өлүм.

Яриң қеритмайду,
вайим қеритиду.

САҚЛИҚ, ТАЗИЛИҚ ВӘ АҒРИҚ-СИЛАҚ ТОҒРИСИДА

Ағриқ башқа ахча дора болмас.

Ағриқ болсаң, өлүп қутул,
Қәриз болсаң, берип қутул.

Ағриқ өрлисә, җениңни алар,
Шипа өрлисә — пулуңни.

Ағриқ патманлап кириду,
миcқаллап чиқиду.

Ағримиғичә, ағриқ һалини билмәс.

Ай жуганниң кешини,

Тавиғиниң тешини!

Алма йәп, ағриғичә,
Өрүк йәп, өлүвал.

Алтун бешиң аман болса,
Алтун қәдәһтә су ичәрсән.

Аш турған йәрдә ағриқ турмайду.

Еләң-селәң ағриқтин,
Пулаң-салаң өлгән яхши.

Инчик үзүлгичә, йоған созулар.

Ичимдә болған ағриқни
Жулувәткили болмас.

Көзүң ағриса қолуңни тарт,
Қосиғиң ағриса,— нәпсиңни.
(Чишиң ағриса — тилиңни.)

Қәйәр ағриса, жан шәдә.

Қоли сунуқниң дәрдини,
Қоли сунған билиду.

Қумақ башни қазан бешиға йолатма.

Он туғуттин бир чүшүк артук.

Омини бөлүм түгитиду,
Ағриқни — өлүм.

Өз көзи өзигә дора,
Мидастан көзгә дора.

Өлгән болса, иңигини таңай,
Тирик болса — билигидин алай.

Өлгәндин кейин жиғлиғичә,
Өлмәстин бурун сәвәп қил.

Өпкиси түгәп канийи қапту.

Өюң тар болса,
жаһанниң кәңлиги билинмәс.

Сақаймиған ағриқниң өлгини яхши,
Өйдикиләрниң — тинғини.

Сақ йеримниң һали йоқ,
Ағрик йеримниң тайни йоқ.

Сақланған сағлам болар.

Сақлиғиң — байлиғиң.

Сақ тәндә сағлам әқил.

Самсақ, уни йегәнниң тени сақ.

Сап һава — тәнгә дава,

Ишикни ач,
Тинжиқтин қач.

Сәвәп қилсаң, завал йоқ,
Қилалмисаң — амал.

Тазилиқ байлиқтин артуқ.

Тәнниң сақлиғи — жанниң раһити

Тәнниң сақлиғи — падишалиқ.

Туғулған һесап әмәс,
Тохтиған һесап.

Туман кәтмисә, жут болиду,
Туму кәтмисә, қурут болуду.

Түкүрүп йегән мемандин қорқ.

Хотунниң кешиға қариғичә,
Сиркийиниң тешиға қара.

Һәсәлниң қилини илғайду,
Һөпүпни жуңузлимай йәйду.

Чечəкниң ети яман,
Қизилниң — йели.

Чечəк чəкмигəн,
Қизилда қирилди.

Чиқмиған жанға илажи йоқ.

Чирақ пайда аш ичкəн чечəнни көрүң.

Чиш ағриғи ағриқ əмəс,
Чиш ағриғиға адəм өлмəс.

Чиши ағриғанни һечким йоқлимайду.

Яман төр талишиду,
Ағриқ — гөр.

Ятқан ағриқ əмəс,
Уни баққан ағриқ.

ЯШЛИҚ ВƏ ҚЕРИЛИҚ, ҚҮЧ-ҚУВВƏТ ТОҒРИСИДА

Ашлиқ кетип, чаң қалди,
Мағдир кетип, жан қалди.

Бала,
Қилған иши чала.

Бала қуш учушини билəр,
қонушни билмəс.

Балини ишқа буйри,
Кəйнидин өзəң жүгəр.

Бир пути гөрдә,
Бир пути йәрдә.

Бөрә қериса, қойлиғи бар.
Буқа қериса, бурни қеримапту.

Кичик демәң бизни,
Көтүрүп уримиз сизни.

Қапақ сунса, қайғу йоқ,
Мома өлсә,— жиға.

Қериғанда ат тезиги алтун көринәр.

Қериғанда қери татуқ,
Қилиқлири андин артуқ.

Қериғанда қиз болдум,
Алдириғанда уз.

Қериғанда кичик болар,
Қилған иши пүчәк болар.

Қери қала пичақтин қорқмас.

Қери қала шапаққа амирак,
Қери адәм — аппаққа.

Қери қулақ — узун қулақ.

Қерилиқ билән өлмәйду.
Яшлиқ билән турмайду.

Қерини қапта сақла,
Өлүгини — һәптә.

Қери бар өйниң китави бар.

Қери хотун яш болди,
Жуганларға тәс болди.

Қоғун пишса, сапиғида турмайду.

Қонақлиқта маш болмас,
Қери киши яш болмас.

Өмүр қериса, көңүл қеримас.

Там түвидин,
Дәрәх учидин,
Адәм ичидин қерийду.

Һавиниң гүлдири бар, ямғури йоқ,
Бовиниң аччиғи бар, мағдири йоқ.

Һәттәң қерилиғим!
Брақ яшлиғимдиму шундақ паләш едим.

Чоңдин ата, кичиктин хата.

Чоң бешини ачса,
Кичик қопуп, көтини ачар.

Чоң һөрмәт қилса,
Кичик хизмәт қилиду.

Ян йәр, йәр әмәс,
Кичик бала әр әмәс.

Яш вахтида яхшилиқ қилмиған,
Қериғанда қаттиқлиқ көрәр.

Яш вақтида қилған иш
Ташқа мөрә басқандәк.

Қериғанда қилған иш
Қумға мөрә басқандәк.

Яш кәлсә, ишқа.
Қери кәлсә, ашқа.

Яшлиғинда билим алғин,
Қериғанда сәрип қилғин.

Яшлиқ — башқа дөләт,
Қерилиқ — башқа мәйнәт.
Яшлиқтики дөләттин сақлан,
Қерилиқтики — мәйнәттин.

ИЖТИМАИ ВӘ СИНИПИ ӘҺВАЛЛАР, БАЙЛИҚ ВӘ ҚӘМБӘҒӘЛЛИК ТОҒРИСИДА

Аброюм ала чапан.

Адәм әскиси әмәс,
Кийим әскиси.

Адәм зенити кийим,
Яғач зенити — йопурмақ.

Атниң көрки — егәр-токум.

Акиси пул,
Чимәндә гүл.

Аптапниң чиқишиға бақ,
Суниң — еқишиға.

Ата камчилиғи əмəс,
Лата камчилиғи.

Атанда болғичə,
Алқининда болсун.

Атни ат сақлайду,
Ачни — ач.

Ач тоқ билəн ойнимайду,
Тоқ ач болимəн дəп ойлимайду.

Ач ейиқ ойнимас.

Ач қосаққа сөз яқмас.

Ачлиқ — кишигə йелиништин яхширақ.

Ачниң дəрдини тоқ билмəс.

Ачниң көзи нанда,
Тоқниң — һекмəттə.

Ач өйдə кетиқ уюмас.

Аяққа тартсаң, башқа йоқ,
Башқа тартсаң, аяққа йоқ.

Айниң он бəши қараңғу,
Он бəши йоруқ.

Əллик жилда əл йеңилинипту,
Юз жилда — қазан.

Əрбаптин əрму қорқар.

Бай байға бақар,
Су сайға ақар.

Бай барини бәрмәс,
Йоқ қарап турмас.

Байға амәт кәлсә, буқисиму туғиду.

Байға болса, күндә бәйрәм, күндә той.
Кәмбәғәлгә күндә әләм, күндә ой.

Бай кийсә, «мубарәк болсун»,
Кәмбәғәл кийсә, «нәдин алдиң?»

Бай киши һәр нәрсигә бар әмәсму,
Йоқ киши насвалға зар әмәсму.

Бай махтанса, тепилиду,
Йоқ махтанса, чечилиду.

Бай мелини сөзләйду,
Гадай — муңини.

Байни мал басиду,
Кәмбәғәлни — бала.

Байниң ағамчиси болса,
Кәмбәғәлниң — кулиси.

Байниң балисиму әркә, —
Калисиму, әркә.

Байниң ешидин,
Кәмбәғәлниң мушини йегән яхши.

Байниң ишигидинму кириду, —
Түңлигидинму.

Байниң келини болғичә.
Қәмбәғәлниң қизи бол.

Байниң көшүгидә су тохтар.

Байниң қешида гадай оңмас,
Туған бешида — дәрәх.

Байниң мөшүги тошқан овлайду.

Байниң пули —
Очақниң күли.

Байниң төгичиси болсаң, кув болисән,
Қойчиси болсаң, қул болисән.

Байниң хотуни өлсә, орни йеңилинар,
Гадайниң хотуни өлсә, беши гаңгирар.

Бай сеғинғанда,
Қәмбәғәл тапқанда.

Бай тола йесә, «хордан» дәйду,
Намрат тола йесә, «опқан» дәйду.

Баланиң беши — байлиқ.

Бар баричә,
Йоқ һаличә.

Бар бешини силайду,
Йоқ — йешини.

Бари билән базар.

Бар болсаң, бешиңни силайду,
Йоқ болсаң, бешиң сиғмайду.

Барға батур.

Бар яраштурар,
Йоқ талаштурар.

Барлиқ немә дегүзмәс,
Йоқлуқ немә йегүзмәс.

Барниң иши параң биләң,
Йоқниң иши айран биләң.

Барниң майиғи тегәр.
Йоқниң — тайиғи.

Бар охшитар,
Йоқ қахшитар.

Бар пәрман биләң,
Йоқ арман биләң.

Бар — тиришқақ,
Йоқ — урушқақ.

Бар чағда һори чиқиду,
Йоқ чағда — шори.

Бәг биләң елишип болмас,
Дәрәх биләң — челишип.

Бәргән батур әмәс, сориған батур.

Бегимгә хошна болсаң,
эркин қул болисән.

Бегимдин гуман болди,
Маңа угал болди.

Бегимниң кәйнидин алийивалай.

Бегим үчүн хизмәт —
Өзәм үчүн оқәт.

Бегиңгә йәткичә, белиң уштилар.

Белиқниң алиси йоқ.
Падишаниң калиси.

Бирәвниң нәқирәв таласи[1] мол-мол.
Бирәв көргини йоқ өмридә бир пул.

Бир езилгән әзиз болмай қалмайду.

Бири алтун тавақта нан берәр,
Бири ачлиқ дәрдидә — жан.

Биригә роза кәпту, тәхти-таж,
Бири топрақ ичрә ятар ач.

Бири тоюп сәкрәйду.
Бири — тоңлап.

Бирниң ғожиси икки.

---

[1] Мал-мүлки.

Болса, һәрким тоқ,
Йоққа илажи йоқ.

Болса, һәрнемә охшайду.

Буғдай нениң яхши,
Ейтқузиду нахши.

Булутниң қәдири йоқ ай йенида,
Пеқирниң қәдири йоқ бай йенида.

Бу пеләк мәндә турмас,
Бу хәмәк — сәндә.

Гәп қилма, тилиңни кесимән,
Қарима, көзүңни тешимән.

Гөш билән яғ бир туққан,
Пиязниң көйгини көйгән.

Гүл әгәр топрақта ятса,
Гүлниң ети гүл емиш;
Қул әгәр та төрдә ятса,
Қулниң ети қул емиш.

Гүлгә чүшкән шәлдәм,
Гүлниң услуғини қандуралмас.

Ғерипниң һалиға ғерип йетәр.

Ғожамниң ғожиси бар,
Чамғурниң — ориси.

Ғожамниң қосиғи тоқ.
Қули билән иши йоқ.

Доға ғерипни урар,
Җиса — мусапирни.

Елиғидин селиғи яхши.

Ерикниң йенини ал,
Чаканиң — женини.

Ешимда йоқ почақ
Ичимдә немә қипту.

Житим ақ көйнәк кийгән күни һейт.

Житимниң атиси йәттә.

Житимниң аниси йоқ,
Белида — потиси.

Житимниң қосиғи йәттә,
Үстидә балиханиси бар.

Житим өз ешини ичәр,
Кишиниң миннитини тартар.

Житим тайдин йорға чиқар,
Житим балидин — доға.

Җәврайил жан дәйду,
Балилар нан дәйду.

Заманә зорниң,
Тамашә корниң,
Манта җиңмомихорниң,
Белиқ торниң.

Заман қаян,
Сән шу ян.

Заман түзәлсә,
яманму түзиләр.

Икки ат тепишса,
Оттурида ешәк өләр.

Икки пил урушса,
Оттурида жин өләр.

Иштниң егиси болса,
Бөриниң худаси бар.

Иш тола, көмүр аз.

Йеңи байға қәриздар болма,
Мәнсапдар билән — ағинә.

Йерим байниң ятқуси кәлмәс,
Төши ялаңниң — қопқиси.

Йоғанни йонуп йә,
Кичикни — шилип.

Йоқниң бир дәрди бар,
Барниң — миң.

Йоқсиз болса, ялған бопту,
Түксиз болса, тайған бопту.

Йоқсизчилиқ таштин қаттиқ,

Йолавчи демәң, бегим,
Ғанжугамда ағамчи.
Алдамчи демәң, бегим,
Пулниң йоқи ялғанчи.

Йолдин чиқма,
Хандин қорқма.

Йотқанға қарап пут сун.

Қанайға йоқ, сунәйгә нәдә.

Қәмбәғәлниң бир тойғини —
бир бай болғини.

Қәмбәғәлниң путида чоруқ,
Амма униң көңли йоруқ.

Қәмбәғәлниң чейи чишқа дора.

Қәмбәғәл төгә минсиму,
путини ишт чишләйду.

Кимниң дунияри кимгә қалм...,
Кимниң яри — кимгә.

Кишиниң йеригә ишләп,
Қалди левини чишләп.

Кишиниң қолида қуш тоймас.

Кишиниң қушлиғини,—
өз анаңниң мушлиғини.

Күн чиқмайму, кәч кириду.

Қазанму яғ,
Чөмүчму яғ.

Қазанниң қулиғи қәйәргила барса төрт.

Қазанчиниң әркидә
Қайдин қулақ чиқарса.

Қап тағани йөләйду.
Ағриқ қопуп — сақни.

Қараңғу дәп һаң бақма,
Йоруқлуқни издәп тап.

Майиғи, майиғи,
Бай ғожамниң тайиғи.

Мал байниң, жан худаниң.
Мал болса, момам бақар.

Мамут бегим oңда йетип буғдай йеди,
Молла Тохти буғдай терип думба йеди.

Мәйлиң болса, мәйхана,
Чилим болса, сәйхана.

Мәнму едим сениңдәк,
Сәнму боларсән мениңдәк.

Мәнму чоң болармән,
Тамға тезәк яқармән.

Миңликка бөрә тәгсә,
Бирликкә пичақ жүгрәпту.

Молла елишни биләр,
Беришни билмәс.

Моллам,
Дугаға золаң.

Молла пулни дост тутмайду,
Қолиға кирсә, бош тутмайду.

Моллиниң қарни бәштур,
Бири һемишәм боштур,

Муни намурат демә,
Таңла уни — бай,
Болур һәркайсиға
Зири ләһәт жай[1]

Намаздегәрдә иш түгәр,
Иши түгүмигән байниң бешиға муш
тегәр.

Намурат болсаң көчүп бақ.

Намурат болсаң, шәһәр талаш.
Намуратниң һейти йеңи көйнәк кийгәндә.

Намуратниң нени янчуғида.

Нан иман,
Нан йоқ яман.

Нәччә бай бир кәмбәғәлни йәйду.

Ойнашмиғин әрбап билән,
Әрбап урар һәр бап билән.

Он ғожайиндин бир ялақчи яман.

Оң аяқ, сол аяқ,
Бизни қилдиң том таяқ.

---

[1] «Йәр астида жай тепилар» дегән мәнада.

Оңда ятқан гирдә йәр,
Кәтмән чапқан — җигдә.

Ошуқ мал башни ярмас.

Өзәмдә йоқ, аләмдә йоқ.

Өтүги яман төргә чиқмас,
Йеңи яман аш ичәлмәс.

Өтнә аләм.

Пайдиси йоқ байдин,
Сүйи йоқ сай яхши.

Пака тағ яйлаққа яримас,
Қисқа жип — кирмәккә.

Палтини көтәргичә, көтәк дәм апту.

Пиялиға су қуйсам.
Ала козиға дәз кәтти.

Пинһам йәргә чүшти,
Үни — һәшкә.

Пул болса, җаңгалда шова.

Пули азниң ғеми аз.

Пули бар залим киши,
Пули йоқ алим киши.

Пули барға база,
Пули йоққа җаза.

Пули барниң гепи оң,
Пули йоқниң гепи тоң.

Пулниң қәдирини һажи билүр,
Қанниң қәдирини — салжа.

Пулни пул тапиду.

Путқа тапсам, башқа йоқ,
Башқа тапсам, путқа йоқ.

Розида гуна йоқ,
Һәммә гуна баратта.

Розини мән тутсам,
һейтни байлар ойниди.

Садин лачин чүшмәс,
Тоңғуздин — қой.

Сән бөрә болсаң,
Мән чечим ақарған қери.
Шуңлашқа бәлгүлүк маңа
Бөриләрниң яман сири.

Семизниң пути сәккиз.

«Сениң», «мениң» дегән көңүл тарлиғи,
«Нери ят», «бери ят» дегән
орун тарлиғи.

Сорақчидин туңчи[1] яман.

Су аққан ериқта йәнә ақар.

---

[1] Туңчи — тәрҗиман.

Су кәлгән ериқҡа келиверидү.

Сунин екишиға бақ,
Қазаннин қайнишиға.

Су сайнин, йәр байнин,
асмининға агаһ бол.

Су Сулайманнин, йәр Қадирнин,
асмининни өзән ал.

Тавақнин сири кәтсә,
Сини кәтмәс.

Тайнин азғини йорға болар,
Әрнин азғини — молла.

Тамиғи тоқ болса, бөрә һувламду.

Тапқини гүл кәлтүрәр,
Тапмиғини бир баш пияз.
Тапқини қой өлтүрәр,
Тапмиғини жүжә ғораз.

Тәң тени билән,
Тезәк кепи билән.

Терик тәрмигән йәр қалмиди,
Он беши болмиған әр қалмиди.

Той тонлуқнин,
Һейт атлиқнин.

Тоқ ишт ач иштни йәпту.

Тони барға тончә соғ,
Тони йоққа йоқчә соғ.

Топа алсаң, дөңдин ал.

Топақни чимдап өлтүрүпту.
Тоху учса, тамға қониду,
Лачин учса, таққа.

Төгә мингән қой арқисида
йошуруналмас.

Төгә өзи қанчә йоған болса,
йеғири шунчә.
Төгә силкинсә, он ешәккә жүк чиқирар.

Төгә талға тоймас,
Содигәр — малға.

Төгини шамал учатса,
Өшкини асманда көр.

Төрә тамиғидин,
Ешан айиғидин илинар.

Ханниң иши пухрасиға чүшәр

Хан қозуқ, пухра озуқ.

Хан оғлиға хан өдәк,
Бәг оғлиға бәзгәлтәк.

Хил хилида,
Пичақ қинида.

Хотун эргэ қарайду,
Эр йэргэ қарайду.

Худа бэрмигэнни молла бэрмэс.

Һалға бекип, зикир,
Дапқа бекип, сенэм.

Һалим пэришан,
Кийгиним терэ иштан.

Һалиңға бекип, зикир соқ.

Һалиңға қарап, һал тарт.
Халтаңға қарап ун тарт.

Һэммэ киши анидин ялиңач туғулған.

Һэрким қачисиға чүшлуқ су алиду.
Һэсэл алған қачида жуқи бар.

Һөпүпниң тумшиғи узун,
Сеғизғанниң қуйруғи.

Чапини тизидин ашмас,
Алдини япса, кэйнигэ йэтмэс.

Яғни тутсаң, йеғи жуқар.

Якиси йоқ чапан болмас,
Қануни йоқ — султан.

Ялиңач судин қорқмас.

Яхши болса, бэгдин көриду;
Яман болса — қулдин.

ИХТИСАТЧИЛИҚ ВӘ ИСРАПЧИЛИҚ ТОҒРИСИДА

Айда йегән тоқ болар,
Күндә йегән ач болар.

Айисаң, утисән,
Ямисаң, путисән.

Артуқ дөләт башни ярмас.

Ат айиған ат минәр.

Ат айиған йәргә қарар,
Қуш айиған — көккә.

Атамниң өлгини анамға яраштн,
Чәлпигини иштлар талашти.

Атамниң тапқини анамниң
барикаллисиға йәтмәпту.

Ат қәдирини билмисәң,
Пиядә бәрсун җажаңни.

Ат қәдирини мингән биләр,
Милтиқ қәдирини — атқан.

Ахча дегән пишқан нан.

Ач қалмиғичә, ачниң қәдирини билмәс,
Пиядә қалмиғичә, атниң қәдирини
билмәс.

Ачлиқта тутқан қачаңни тоқлуқта унтума.

Аччиқни көрмәй, татлиқни билмәйсән.

Әрзән гөшниң шовиси тетимапту.

Әрзән һиллэтсиз, эмәс,
Қиммәт һекмәтсиз әмәс.

Әскини әпләп кий.

Барға зар бол,
Йоққа сәвир қил.

Барда полдуруң-полдуруң,
Йоқта қарап олтуруң.
Бар дәп йәвериптимән,
Түгәрини билмәптимән.

Гөһәрни ташқа урма.

Дәриядики белиқниң баһаси йоқ.

Жиқ болса, кетәр,
Аз болса, йетәр.

Исрап қилиш —
Харап қилиш.

Йеңини кона сақлар.

Йоқ десә, йетип йәпту.

Керими керип бәрди,
Йерими йерип бәрди.

Ойлимай йәгән, ағримай өләр

Ойсаң, он күн йетәр,
Кирсәң,— қирик күн.

Отун жиғдиң — күл жиғдиң.
От-чөп жиғдиң — пул жиғдиң.

Отунчиға от қалатма,
Сучиға су қуйғузма.

Өзи тапмиған пулниң қәдири болмас.

Өйдин өйгә көчсәң,
Оғлақлиқ өшкигә зиян.

Өйниң өлчиги бар,
Оттурсида — көлчиги.

Өлүм барниң пулини чачиду,
Йоқниң көтини ачиду.

Пул тапқичә һесап тап.

Сақлап күтсәң, миң күнлүк.
Сақлимисаң — бир күнлүк.

Сирлисаң, сир ялиғи,
Сирлимисаң ишт ялиғи.

Тамға кәткән пул
Учуп кәткән күл.

Тапқан-тәргән, түккән түгүч,
Бәтхәш балиға чиқиш қилмапту.

Трақторға ишинип, атни өлтәрмә.

СОДА-СЕТИҚ ВӘ ЕЛИШ-БЕРИШ МУНАСИВӘТЛИРИ ҺӘҚҚИДӘ

«Ал» дегән малда пайда бар

Алдиң — пүттүң,
Саттиң — жүттүң.

Алмақниң бәрмиги бар,
Чиқмақниң — чүшмиги.

Алмақтин бәрмәк әла.

Алтиға елип, бәшкә сат,
Етиң чиқсун содигәр.

Аш нәрқи — асман.

Әрзән билән қиммәтниң
Базарда чиққан нәрқи бар.

Базарниң көзи йоқ.

Байталлиққа қимиз бәрмә.

Баққалниң алди яхши,
Қассапниң — кәйни.

Башта гәп болса, аяқта үн йоқ.

Башта қаттиқ болса,
Ахири — татлиқ.

Бәрсә, қолидин,
Бәрмисә, йолидин.

Берәрмәнниң бешини алармән оңшапту.

Берип яман болғичә,
Бәрмәй яман бол.

Беришиң бәш пул,
Урушуң таңаткичә.

Бериштә саниғи тоққуз,
Елишта саниғи оттуз.

Бир күнгә өкуз өлмәс,
Икки күнгә егиси бәрмәс.

Йемигән мантиниң пулини төләпту.

Керәксиз нәрсә әрзән болсиму қиммәт.

Кичик содигәр билән иш тутушма.

Кишидики нәрсә —
Худадики нәрсә.

Кишидики пул —
Чүштики пул.

Қапақни пулға алмай,
Бараңни пулға апту.

Қәриздар болай десәң,
Нәқ елип, несигә сат.

Қәриздардин пүткәнни ал,
Түгмәндин — чүшкәнни.

Қол билән берисән.
Путиң билән алисән.

Қолдики алтунниң қәдири йоқ.

Қолдин өткичә,
Өйгә йәткичә.

Қолдин өтти,
Иш пүтти.

Қуруқ һесапниң етивари йоқ.

Мәндин өтсун,
Егисигә йәтсун.

Мән көрмигән базар әмәс,
Пул бәрмигичә нан бәрмәс.

Нәқ тәгсә, хуш күләрсиз.

Неси йемәң гөшни,
Йөрип чиқиду төшни.

Неси миң тәңгидин нәқ бир тәңгә әртуқ.

Оғул бала қәриз көтүрәр,
Өлүк — топа.

Омашниңму өтниси бар.

Өтмәс матани зорлап сатар.

Сода сақал сипиғичә.

Содигәрниң йоли бир,
Рисқи башқа.

Содида достлуқ йоқ,
Саламда бошлуқ.

Сөздин сөзниң пәрқи бар,
Һәр малниң бир нәрқи бар.

Яхшиға бәрсәң, непи тегәр,
Яманға бәрсәң — гепи.

ТИЛ ВӘ ГӘП-СӨЗ ТОҒРИСИДА

Авал ойла,
Андин сөзлә.

Ағизи юмшақ иккини имәр,
Ағизи қаттиқ — бирни.

Ағзимға кәлди дәп демә,
Алдимға кәлди дәп йемә.

Ағзимдин чиқти —
Сақилимға ямашти.

Ағзи очуқ ач қалмас.

Ағриқниң санҗиғи яман,
Сөзниң аччиғи яман.

Адәм көрки юздур,
Юзниң көрки — көз.

Еғиз көрки тилдур,
Тилниң көрки — сөз.

Адәм қулақтин,
Һайван туяқтин (сәмрийду).

Адәмниң юзигә қарима,
Сөзигә қара.

Адәмниң қиммити сөз билән,
Ашниң тәми туз билән.

Аз сөзлә, көп ишлә.

Аз сөзлә, көп аңла,
Аз йә, көп чайна.

Аз сөзлисәң, көп аңлайсән.

Айһай тилиң,
Тилиң ичидә — безиң.

Аңлиған билән көргән бир әмәс.

Аңлиған қулақта гуна йоқ.

Аңлиған сөзниң егиси йоқ.

Атилар сөзи —
Әқилниң көзи.

Ат кишнәшкичә,
Адәм сөзләшкичә.

Ат кишнишип тепишар,
Адәм сөзлүшүп тонушар.

Аш кәлсә, йегин,
Сөз кәлсә, дегин.

Әгәр болса сөзгә йәтмәк,
Нә дөләттур сүкүт этмәк.

Әрниң көрки — сақал,
Сөзниң көрки — мақал.

Баш яриси кетәр,
Тил яриси кәтмәс.

Бәһри[1] җайда тилиңни сақла, зинһар,
Киши тилниң яминидин болур хар.

Билгиним йоқ,
Көргинимдин яхшиси йоқ.

Гәп аниси — қулақ,
Су аниси — булақ.

Гәп бир, қулақ икки.

Гәпданлиқниң оттуз путиғи бар,
Болмиса — илғучи.

Гәп еғизда яхши,
Кавап — зиқта.

Гәпни қилсаң, түгимәс,
Тағаришсаң, үзүлмәс.

Гәпниң ямини кус-кус,
Дәртниң ямини номус.

Гәпниң ямини пичир,
Уйқиға йәтти тәсир.

Гәпниң көтини гәп ачиду.

Гәпни тәгисәң, териқ болиду.

---

[1] Бәһри җайда — «һәр җайда» дегән мәнада.

Демигән сөзни
Дейишкә болуду.
Дәвәткәнни қайтуруп болмас.

Десә, ләт болуду,
Демисә, дәт болуду.

Еғиз жүгриги башқа,
Аяқ жүгриги ашқа.

Еғизниң дәрвазиси йоқ,
Тилниң устихини.

Еғиз сақлиған жан сақлар,

Ези һәсәл,
Толиси — бемәсәл.

Ейтқан сөз — атқан оқ.

Жутқа кәлгән бөз әрзән,
Еғизға кәлгән — сөз.

Жүрәлмигән рәт бузар,
Сөзләлмигән гәп бузар.

Йәрниң житиғи йоқ,
Сөзниң — айиғи.

Йеңи гәп, кона қулақ.

Йепиқ қазан йепиқ қалсун.

Йоқ йәрдин туғ чиқарди.

Йоқ чағда йоған гәп.

Йол соримай йолға чүшмә.

Юзигә ейтқанниң әйиви йоқ.

Қәнжә кевәзниң ғозиси йоқ,
Тола сөзниң — мәзиси.

Көз билән көрдиңму?
Қулақ аңлиған ялған.

Көздин қулақ садиға.

Көңүлсиз гәпниң кечиккини яхши.

Көп аңла, аз сөзлә.

Көп атқан билән палван болмас,
Көп сөзлигән галваң оңмас.

Көп бил, аз сөзлә.

Көп ямғур йәрни бузар,
Көп гәп — әлни.

Көп сөзлүк киши,
Ахмақтур өзи.

Көп сөзниң ези яхши,
Аз сөзниң өзи яхши.

Көп сөз —
Чөп сөз.

Қол яриси кетәр,
Тил яриси кәтмәс.

Қуруқ гәпкә қосақ тоймас.
Қуруқ сөз қулаққа яқмас,

Мүздәк су — қосаққа.

Қуруқ сөз, қуруқ төмәттин сақлан.

Мақулға җавап йоқ.

Миң аңлиған бир көргәнгә йәтмәс.

Немә десәң, шуни аңлайсән.

Он ағиз кап-каптин,
Бир еғиз чап-чап яхши.

От сориған хотунниң
Оттуз еғиз сөзи бар.

Оттуз чиштин чиққан сөз,
Оттуз әлгә тарқайду.

Өзәң қиңғир болсаңму,
Гепиң қиңғир болмисун.

Өлүккиму үч күн сөз,
Тириккиму үч күн сөз.

Өлүкниң көзи яман,
Урушқақниң — сөзи.

Өлүк чиққан өйдә үч күнгичә сөз-чөчәк.

Өткүр пичақ қиниға қәст,
Ялған сөз — жениға.

Өткүр сөз — атқан оқ.

Пайдисиз сөзни қилма,
Пайдилиқ сөздин қайтма.

Питнә туғдуридиған раст сөздин,
Мәслиһәт йәткүзидиған ялған яхши.

Пути илдам аш тапар,
Ағзи илдам — иш.

Рас гәпкә дава йоқ.

Раст сөзгә жавап йоқ.

Сесиған еғиздин,
Бихсиған гәп.

Сөзгә сөз кәлсә, атаңдин қайтма.

Сөздин сөз чиқар,
Тулумдин — териқ.

Сөзлисәң, сөз көпийәр,
Сөзлимисәң — бөз.

Сөзниң тоғриси яхши,
Төгиниң — буғруси.

Сөз узун болса, өзини орайду,
Кийим узун болса — путни.

Суни сәп синәр йәргә,
Сөзни кил сиғар йәргә.

Таяқ гөштин өтиду,
Тил — сүйәктин.

Тәгисәң терик,
Тәгимисәң, ерик.

Тили юмшақ аш йәр,
Тили қаттиқ — муш.

Тилиңға ихтияр бәрсәң,
Әлгә етибарсиз болусән.

Тилиң қаттиқ болса, яғлавәт,
Юмшақ болса, дағлавәт.

Тилиңни түз тут, чишиң сунмисун,
Хәлиқ қарап, саңа күлмисун.

Тил кичикинә болсиму,
Дунияни бузуп түзәйду.

Тоғри сөз ташни ярар.

Тоғри сөз төмүрни тешәр,
Юшмақ сөз қилични кесәр.

Еғиз еғиздин қалмас.
Төшүк қулақ немә аңлимас.

Һүнәр алди қизил тил.

Чирайлиқлиқ уздә әмәс сөздә.

Шамал чиқмиғичә, терәк линшимас.

Яман гәпниң ат-егири тоқуғлуқ.

Яманниң гепи яман,
Əски чапанниң — пишти.

Яман сөз яхши болмас,
Яхши сөз — яман.

Яхшиға бир сөз,
Яманға миң сөз.

Яхшиниң сөзи,
Яманниң көзи.

Яхши сөз билəн илан инидин чиқар,
Яман сөз билəн қилич қинидин.

Яхши сөз — жан озуғи,
Яман сөз жан қозуғи,

Яхши сөзни аңлимас,
Яман сөзни унтумас.

Яхши сөз ташни яриду,
Яман сөз — башни.

Яхши сөз һəсəлдин татлиқ.

Яхши төпип сөзлəйду,
Яман көпүп сөзлəйду.

УРУШ-ТЕЧЛИҚ ВƏ ҺАЯТ-МАМАТ МƏСИЛИЛИРИ ҺƏҚҚИДƏ

Əл аманлиқни тилəр,
Дүшмəн яманлиқни.

Әл аман — шәриң аман.

Әлчигә өлүм йоқ,
Еләңчигә — көрүм.

Әлчигә өлүм йоқ,
Қапақ сунса, қайғу йоқ.

Биригә нан қайғуси,
Биригә — жан.

Бириниң әжили отта,
Бириниң похта.

Бир туғутниң кәрәли йоқ
Бир йеғиниң.

Боюнни қил кәсмәйду,
Қилич кесиду.

Жут болса, алван болмиса,
Теч болса, малиман болмиса.

Жан бақмақ пәриз.

Жан бар йәрдә қаза бар.
Жан болса жаһан,
Аш болса қазан.

Жан кундә чечәкләмду,
Қоғун күндә хәмәкләмду.

Жанниң раһити тән билән.

Жан һәлқигә йетипту.

Жангалға от кәтсә,
Һөлиму көюду, қуруғиму көюду.

Жени барниң гели бар.

Женимни ойлисам, уйкум качиду.

Йәр жутканға тоймас,
Көз көргәнгә,
Көңүл ойға,
Кулак сөзгә,
Бөрә койға.

Иеға яндин копар,
Дүшмән — тапандин.

Йеғидин яр бойи кач.

Йеғини ян басиду.
Оғрини — там басиду.

Йеғини рәң басиду,
Оғрини — попуза.

Кәткән келиду.
Кәтмәнлигән кәлмәйду.

Кечиси маңған әрниң өмри көту,
Күндүзи маңған иланниң өмри коту.

Каза дегән каш-кирпикниң арисида.

Каза — икки,
Өлүм — бир.

Кайнак су ич,
Көңлүң теч.

Нанни кан билән жуйғили болмайду.

Кан чикти —
Жан чикти.

Қечип кәтсәң, чечип кәт.

Қоғунға оғри кирсә, йә хемини.
Йә пишиғини қоймас.

Қой өләмду, қоза өләмду.

Мөшүккә оюн,
Чашқанға қийин.

Мунаридин ташланған тирик қалмас.

Өткән өмүр — аққан су.

Өткән өмүр — көйгән көмүр.

Өлүм яш-қериға қаримайду.

Өтмәйдиған өмүр йоқ,
Көймәйдиған төмүр.

Сән теч, хошнаң теч.

Соқушта бир ериқта қан ақса,
Бир ериқта яғ ақиду.

Су десәң, су болар.
Қарап турсаң, сени басар.

Тәңригә тән берипту.

Течлиқ әвзәл.

Туғулмақ һәқ,
Өлмәкму һәқ.

Урушниң тоққузи рəң,
Бири җəң.

Һақарəтлик өмүрдин
Садақəтлик өлүм яхши.

ҺАЙВАНАТЛАР ТОҒРИСИДА

Адəм қулақтин,
Һайван туяқтин /сəмрийду/.

Айғир качса, үюридин тап.

Ат атаңға ишəнмə,
Қақ қозуқни, бағливəт,

Ат əр кишигə қанат.

Ат,
Бир қилиғи ят.

Ат җəңгə киргəндə, уйқиси ечилиду.

Ат йөтəлсə оқур сал,
Кала йөтəлсə — пичақ.

Ат минсəң, жүгəн сал,
Жүгəнсиз мингичə, пийадə қал.

Атниң биңзисини лайда көр,
Хечирниң биңзисини — сайда.

Атниң тəпкини һар əмəс,
Ешəкниң тəпкини һар.

Ат орук болсиму, йеғир болмисун.

Ат өлсә, иштниң тойи болиду.

Ач етим — бар етим,
Тоқ етим — йоқ етим.

Байтални бәйгигә қатмас.
Бәйгигә қатса, алдини бәрмәс.

Етиңни қамча билән һайдима,
Йәм билән һайда.

Ешәк күл тапса еғинар.

Ешәкниң кучи һалал, өзи һарам.

Ишт егиси билән күчлүк.

Иштниң ямини марап чишләйду.

Ишт тойған жайда,
Қуш қонған жайда.

Қала алсаң, тонуп ал,
Тонумисаң тағил ал.

Киши өти ат әмәс,
Икки айиғи ят әмәс.

Қашаң атни мингичә,
Пиядә маңғин өлгичә.

Қилиғини билмигән атниң йениға барма.

Қуш қанити билән учар,
Қуйриғи билән қонар.

Мал егисидин оғри күчлүк.

Мал егисини доримиса — һарам,

Мални бақсаң, тоқ болиду,
Болмиса, йоқ болуду.

Малниң беши тоху.

Мал төлдин өсүду.

Озуқлуқ ат һармас.

Өсәр малда өлүм йоқ.

Өшкә мал юзгә йәтмәс,
Юзгә йәтсә,— күзгә.

Өшкә мални мал қилма,
Шаптула тикип бағ қилма.

Семизлиқни һайван көтүрүду.

Семизлиқ һайванға яришар.

Сийирниң сүти ағзида.

Тамғилиқ мал йоқалмас.

Төгә юзгә йәтмәс,
Юзгә йәтсә, көз йәтмәс.

Төгә қоғлиса, янтаққа қач,
Илан қоғлиса, чөлгә.

Төгә қуйриғи йәргә йәтмәс.

Хечирниң биңзисини сайда көр,
Тамашисини — лайда.

Хечирниң тувиғи қизиса, сайға сал.

Яхши ат
Әргә қанат.

Яхши атта бир һейип.

Яхши ишт — йерим мал.

Яхши ишт өлүгини көрсәтмәс.

ОХШИТИШЛАР, ПАРАДОКСЛАР, АКСИОМИЛАР ВӘ ТӘНӘ ПИКИРЛӘР ТОҒРИСИДА

Адәмниң жени чиқса,
Галзаңниң күлкиси.

Адәм йәпту десә, кәңри йәпту,
Қала йәпту десә, тилип йәпту.

Алдириғанда уз болди,
Қериғанда — қиз.

Алдирисаң аш етип берәй,
Алдиримисаң,— чай.

Алдирисаң, қонуп қал.

Алдирисаң, маңа бак.

Алтә өшкигә йәттә текә.

Алтунниң қәдирини зәга билиду.

Анийниң угали йоқ.

Асман қозуққа есилип қапту.

Ач қосаққа аччиқ самсақ.

Ач қосаққа аччиқ су.

Әл жени билән,
Һәш қиз ери билән.

Әски чапанға сүсәр яқа,
Токур атқа төмүр тақа.

«Бағни» десә, «тағни» дәйду.

Баш кичик, тумақ йоған,
Бәл кичик, ғилап йоған.

Бөкигә жигдә сапту,
Бурутумни йөгәндә апту.

Егиз бурунни көрә-көрә,
Пучуқ бурун ичигә кирип кетипту.

Ейиққа доппа ярашқандәк.

Етиң һарса, дөңгә чап.

Ешəкниң ғоҗам билəн немə кари.

Төгиниң мазар билəн иши йоқ.

Ешиги үч тəңгə,
Тоқуми бəш тəңгə.

Жирақтин қарисам, əлдин артуқ,
Йеқиндин қарисам, Мəсим татуқ.

Зиғир тəрмигəн йəр қалмапту.
Бəг болмиған — əр.

Ичиң көйсə, муз яла,
Жүригиң көйсə,— туз.

Қала һарвусида тошқан тутупту.

Қала десə «пақалчəк» дəпту,
Пиширип берəй десə, хам йəпту.

Қум чечəклигəндə,
Төгиниң қуйриғи йəргə йəткəндə.

Қушқунға поқ қисилғандəк.

Мөшүк поқини көмгəндəк.

Музлисаң, муз йə.

Өзи өлүп, өзи жиғлапту.

Өйидə үгри пишармиған,
Тойида полу пиширипту.

Пақа жутқан иландəк.

Пути көйгән тохудәк.

Сайә көрүк болса, уни бесип өтмә.

Таз башқа — йешил бөк.

Ташни таяққа таққандәк.

Тоғра болсун өзигә,
Чивин қонсун көзигә.

Тойдин кейин ғәзәлхан немә лазим.

Тойдин кейин нағра чапту.

Төмүрни күйә йемәйду.

Тулумдин терик төкүлгәндәк.

Тулумдин тохмақ чиққандәк.

ҺӘРХИЛ МӘЗМУНДИКИ МАҚАЛ ВӘ ТӘМСИЛЛӘР

Авал барған қирик жилға,
Һели барған қирик күнгә.

Алтә чайнап ат тойсун,
Йәттә чайнап — әр.

Алтун чиққан йәр қәдирлик.

Бәш қол еғизға сиғмас.

Beғини соримай, үзүмни йәң.

Беши барниң бөки бар.

Бир баласи болмиса,
Чөлдә қуйруқ немә қилар.

Бир пеләктә миң хәмәк.

Бир тохуғиму дан билән су керәк.

Бөригә қан,
Түлкигә өлүм.

Бөриниң ағизи йесиму қан,
йемисиму қан.

Буғдайниң барар йери — түгмән.

Буғдай патмиған ағизға,
Мозай беши бош петипту.

Бу етим қалмақ ети,
Гөшини жиңлап сетиң.

Гайида худа билән расул,
Гайида дап билән усул. —

Гелимдин өткини ғенимәт,
Ағзимға гуманим бар.

Гүлзарлиқта ипарниң қәдири йоқ.

Давани қиз бәкитиду,
Ярни — чим.

Егилгән боюнни қилич кәсмәс.

Егиси өлсә бир киши жиғлапту,
Ети өлсә — миң киши.

Ейикни ағам дәп,
Тоңғузни тағам дәп.

Ериқта аққан сунин қәдири йоқ.

Ешигиңниң дүмбисигә аптап чүшсә,
қолуңни исит.

Жиннә каякка болса,
Жип шу яққа.

Жираққа бәрсәң, йеқиндин алисән.

Жиракниң йеқини бар,
Бараңниң — макули.

Жүткән пичақни атқан пичақ тапиду.

Жүткән пичақниң сепи алтун.

Жаңгал арқисидики көрүнәр,
Бурун астидики көрүнмәс.

Жәддалниң токуми пүтмәс.

Жугаз ат билән яхши,
Түгмән — су билән.

Илида аймақ тола,
Додумтуда қаймақ.

Ич маймакни елип кач,
Таш маймакни ташлап қач.

Иштин қалғанни пишт йемәс.

Йегән еғиз,
Көргән көз.

Йеғир нәдә болса, чивин шу йәрдә.

Йеңи көлниң сүйи соғ.

Йеңи көлниң сүйи татлик.

Йешил көлдә ғаз ойнайду,
Чивин билән таз ойнайду.
Йоқалған нәрсиниң махтиши кам.

Йол азави —
Гөр азави.

Кавап немә үчүн татлиқ,
— Күлгә милинип пишқашқа.

Калилар су ичсә, мозай муз ялайду.

Кечиси маңсаң,
Таң атқанда хошал боларсән.

Кишиниң тохуси кишигә ғаздәк көрүнәр.

Көздин көзүң тайса,
Сөздин көңлүң тайиду.

Қараңғуниң көзи йоқ.

Қассапқа май қайғуси.
Өшкигә — жан.

Қассапқа пул берип, навайға қарапту.

Қашлиқлар тошқан көрсә,
мурдини коюп қоғлайду.

Қизим саңа ейтай,
Келиним сән тиңша.

Қиличиң өтмисә, поққа чап.

Қоғунниң яхшисини ишт йәр.

Қоғунниң убдини узун пеләктә,
Чишниң убдини астинқи иңәктә.

Қолни кәсмигичә қан чиқмайду.

Қомучни көрмидиңму,
йәргә чүшти бория.

Қанити сунуқ чолақ қуш
Таш көрүнәр.

Қуруқ қошуқ еғиз житар.

Қурутниң илажиси — қайнақ су.

Қушначим — өшкә,
Бизни қоймайду чүшкә.

Мөшүкниң кешида бәз турмас.

Мөшүктин бәз сорима,
Әски тамдин — қоқақ.

Мөшүк ухлиса, чүшидә чашқан көриду.

Нағра, сүнәй авази жирақтин яхши.

Оғриға мал камму?

Оюнинңни кәйәрдә ойнисаң,
Жиғаңни шу йәрдә жиғла.

Омичи йоқ мазардин шейх зерикипту.

Осма айламниң он көйниги бар,
Бир көйнәкчилик вәсли йоқ.

От түгәп йөгүмәч капту,
Әр түгәп — Ғожимәш.

Өдәк билән ғаз ойнар.
Чивин билән таз ойнар
Таз чивинни қондурмас,
Чивин тазни тиндурмас.

Өзигә яриған ханға ярапту.

Өзиниң өзигә,
Тописи — көзигә.

Өрүк өрүкни көрүп ала бопту.

Өшкини өз айиғи билән асар.

Рәхниң яхшиси — тоға,
Тонниң яхшиси — жуга.

Соқушқан ғораз семиз болмайду.

Тамакиға шәйтан кепил.

Тола йоған пола болар.

Тонури бир, көсийи башқа.

Топиғимни кичик десәң,
Йоған тағар артип көр.

Тохтам су адәм өлтирәр.

Тохтам су чөмүчтин қорқиду.

Төгә патқан йәргә, адәм патмамду.

Төгә сорисаң, түңмә аларсән.

Төгә тапинида хаман юмшимас.

Төгиниң мәйли болса,— янтақ,
Мәйли болмиса,— қамқақ.

Тухумниң екини ахлап йә,
Серiғини сақлап йә.

Түгмән бир айланғичә,
Егиси миң айлиниду.

Түгмән теши мән болсам,
Чақ пелиги сән болдуң.

Үни йоқниң хуни йоқ.

Учмас тоху,
Көчмәс там.

Узун болсиму йолниң түзи яхши.

Юмғасүт чилап койсам, мөшүк йәпту.

МУНДӘРИЖӘ

Уйғур хәлиқ мақаллири билән тәмсиллири һәққидә 3
Вәтән, вәтәнпәрвәрлик вә әл-жут тоғрисида . . 15
Әмгәк вә һорунлуқ тоғрисида 17
Деханчилиқ вақит вә тәбиәт һадисилири тоғрисида 29
Өмлүк, инақлиқ вә тәнһалиқ тоғрисида 36
Аилә, өй-турмуш, уруқ-туққанчилиқ вә муһәббәт тоғрисида 39
Адәм вә униң хисләтлири хусусида 56
Урпи-адәт, меман-достлуқ вә йемәк-ичмәк тоғрисида 77
Достлуқ, дүшмәнлик, адиллиқ, адаләтсизлик вә яхши-яман мунасивәтләр тоғрисида 84
Батурлуқ, әрлик, мәртлиқ, намәртлик вә қорқанчақлиқ тоғрисида 105
Еһтиятлиқ, һошиярлиқ вә тәвәкәлчилик вә бепәрвалиқ тоғрисида 108
Үмүт, сәвир-тақәт, қанаәт, чидам, сәвирсизлик, тақәтсизлиқ, алдирағулуқ тоғрисида 117
Билим, һүнәр, кәсип, әқил, пәм-парасәт, билимсизлиқ, тәжрибисизлик вә ахмақлиқ тоғрисида 123
Бәхит. тәләй, хошаллик, онушлуқ, бәхитсизлик, қайғу-һәсрәт вә онушсизлиқ тоғрисида . . . 138
Сақлиқ, тазилиқ вә ағриқ-силақ тоғрисида . . 148
Яшлиқ, керилиқ вә күч-қувәт тоғрисида . . . 151
Ижтимаи вә синипи әһваллар, байлиқ вә кәмбәғәллик тоғрисида 154

Сода-сетиқ вә елиш-бериш мунасивәтлири һәққидә 174
Тил вә гәп-сөз тоғрисида 177
Уруш-течлиқ вә һаят-мамат мәсилилири һәққидә 186
Һайванатлар тоғрисида 189
Охшитишлар, парадокслар, аксиомилар вә тәнә пикирләр тоғрисида 192
Һәрхил мәзмундики мақал вә тәмсилләр . . . 195

УЙГУРСКИЕ
ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ

(на уйгурском языке)
Издание Казгослитиздата —1960

Редактор Х. Абдуллин
Художественный редактор Н. Гаев
Художник Ю. Сапожников
Тех. редактор С. Ищанов
Корректор Т. Розыбакиева

Подписано к печати 17/II 1960 г. УГ00096.
Изд. № 54. Формат $70 \times 92^1/_{32}$—6,37 п. л.—
7,45 усл.-п. л. (6,8 уч.-изд. л.). Тираж 3900.
Цена 4 руб. 40 коп.

Полиграфкомбинат Главиздата Министерства
культуры Каз ССР. г. Алма-Ата ул. Пастера
дом № 39. Зак. № 2510.